

Madrido konferencija: aktyvinamas Lietuvos laisvės bylos kėlimas

Net 96 savaites su pertraukomis vykusį Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija Madride toliau tęsė dialogą tarp Rytų ir Vakarų. Lietuvos laisvės bylai reikšminga tai, kad šiame tarptautiniame forume buvo keliami žmogaus teisių principo pažeidimai okupuotoje Lietuvoje, neteisėtas Baltijos kraštų inkorporavimas į Sovietų Sąjungą.

Straipsnyje apžvelgiamas laisvosios lietuvių politinių organizacijų (VLIK'o, ALT, PLB) pasirengimas Madrido susitikimui ir dalyvavimas jame.

ĮVADAS

Septynis mėnesius trukusi Belgrado konferencija (tęsėsi nuo 1977 m. spalio 4 d. iki 1978 m. kovo 8 d.) apžvelgė, kaip valstybės, Helsinkio akto signatarės, vykdo prisiimtus įsipareigojimus. Ilgainiui pavergtos Rytų Europos tautos (tarp jų ir lietuviai) pradėjo Helsinkio principus traktuoti kaip vieną iš savų kraštų laisvinimo taikiu būdu pagrindų. Laisvoji lietuvių, veikdama šia linkme, kėlė visam pasauliui žmogaus teisių pažeidimus sovietų okupuotoje Tėvynėje. Neatsitiktinai tarptautinis forumas Jugoslavijos sostinėje vertinamas kaip žingsnis pirmyn, išreiškiant susirūpinimą dėl pagrindinių žmogaus teisių pažeidimų Sovietų Sąjungoje ir kituose komunistiniuose Rytų Europos kraštuose.

Lietuvos, kaip ir kitų okupuotų Baltijos valstybių, laisvinimui didelę reikšmę turėjo JAV delegacijos nario, senatoriaus Roberto Dole kalba*. Joje pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo tarptautiniame forume atvirai patvirtintas Baltijos valstybių prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo faktas. Tačiau svarbiausia tai, kad Belgrade buvo nutarta Helsinkio susitarimus toliau įgyvendinti ir numatyta 1980 m. Madride surengti eilinę Baigiamojo akto vykdymo peržvalgos konferenciją, kuri pratęstų taikų bendradarbiavimą, besiremiantį Vakarų ir Rytų dialogu.

Vis dėlto artėjant Madrido susitikimui, JAV pasigirdo prieštaringi Belgrado konferencijos vertinimo balsai. Antai amerikiečių diplomatas Albertas W. Shereris teigė, kad Belgrade žmogaus teisėms buvo skiriama „per daug dėmesio“, ir ragino supervalstybes „bendradarbiauti ir vengti akistatos“¹. Tuo tarpu JAV dienraštis „The Christian Science Monitor“ 1980 m. rugpjūčio 8 d. numeryje pabrėžė, jog Belgrado konferencija vykusį „detantės žydėjime“, o sovietų nusižengimai Helsinkio susitarimų principams „buvę šydu pridengti“. Tuo metu laisvoji lietuvių, įveikdama dvejetas dėl Helsinkio Baigiamojo akto neigiamo poveikio Lietuvos laisvės bylai, nors ir draskoma vidinių nesutarimų, vis sparčiau ir platesniu frontu įsitraukė į Lietuvos laisvinimo darbą. Tam naujų impulsų davė Helsinkio su-

---

* Žr. J. Banionis, „Belgrado susitikimas: Lietuvos laisvinimo lūkesčiai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 69.

sitarimų VII ir VIII principai, kuriuose užfiksuota esminė laisvės sąvokos dalis, t. y. žmogaus ir tautos teisių nedalomumas. (VII principu kalbama apie žmogaus teises ir pagrindines laisves, VIII – apie tautų lygumą ir jų apsisprendimo galimybę.) Šviesių vilčių kilnų darbą atliekančiai laisvajai lietuviškai suteikė Lietuvos, kitų Baltijos kraštų disidentų ir jų bičiulių Rusijoje 1979 m. paskelbtas pareiškimas, kuriuo protestuojama prieš gėdingą Molotovo–Ribbentropo paktą, nulėmusį Baltijos valstybių sovietinę okupaciją.

Tiek Vakaruose, tiek Rytuose esančių lietuvių veikla ir viltys Lietuvos laisvinimo baruose ypač suaktyvėjo JAV prezidentu tapus Ronaldui Reaganui, kuris aiškiai paskelbė, kad SSRS yra „blogio imperija“.

Taigi Madrido konferencija turėjo dar kartą patvirtinti, kad Helsinkio akte užfiksuota kiekvienos valstybės (tautos) teisė laisvai tvarkyti savo vidinį ir išorinį gyvenimą yra reali. Laisvajai lietuviškai iškilo aiški užduotis – dėti „didžiausias pastangas, kad Lietuvos pavergimo klausimas – lietuviams atimtos žmogaus teisės, lietuviams atimta apsisprendimo teisė, taip pat Lietuvoje suvaržytos religinės teisės – būtų iškeltas ir ta skriauda lietuviams būtų atstatyta“².

Šiame straipsnyje mėginsime nušviesti įvairialypę laisvosios lietuvių veiklą ir talpą Lietuvos laisvės bylos reikalui, artėjant ir vykstant Madrido susitikimui. Remsimės Lietuvos dokumentų saugyklose (Lietuvos ypatingajame archyve ir buv. Lietuvos visuomenės organizacijų archyve) išlikusiais šaltiniais bei Vakarų šalių lietuvių periodikoje („Pasaulio lietuvis“, „Europos lietuvis“, „Aidai“, „Darbininkas“, „Tėviškės žiburiai“, „Dirva“ ir kt.) skelbtais politiniais, informaciniais straipsniais. Pirmiausia paminėtini jų autoriai: Vytautas Vaitiekūnas, Bronius Nemickas, Algimantas Gureckas, Vytautas Volertas, J. V. Danys, J. Jarušaitis ir kt. V. Vaitiekūnas apžvalginuose me-

tinuose (1979–1983 m.) politikos straipsniuose, kurie buvo išspausdinti „Aiduose“, pateikė reikšmingų Lietuvos laisvės bylai JAV faktų, o įvertindamas Madrido konferencijos galutinius rezultatus juos pavadino „keli skylėti sovietų pažadai dėl Helsinkio galutinio akto kai kurių susitarimų vykdymo“ („Aidai“, 1984, Nr. 1, p. 46). B. Nemickas straipsnyje „Lietuvos vadavimo pastangos užsienyje“ („Pasaulio lietuvis“, 1980, Nr. 7/8) iškėlė laisvosios lietuvių visuomenės diferenciaciją, apibūdino Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) ir Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) paskirtis. A. Gureckas straipsnyje „Išėjimo pastangos Lietuvai“ („Pasaulio lietuvis“, 1979, Nr. 2) aptarė PLB bendradarbiavimą su Kinijos Liaudies Respublikos (KLR) oficialiais atstovais JAV. Nagrinėjama temai svarbus J. V. Danio straipsnis „Helsinkio aktas ir Lietuvos byla“ („Tėviškės žiburiai“, 1983 m. gruodžio 1 d.). Jame pažymima, kad Madride diskusijos dėl žmogaus teisių sulaukė viešo dėmesio ir čia ne kartą buvo minimas Lietuvos vardas.

VLIK'AS AKTYVINA TĖVYNĖS LAISVINIMO VEIKLĄ

Kasmetinio VLIK'o seimo, vykusio 1978 m. gruodžio 9–10 d. Čikagoje, darbe buvo nesunkiai išvelgiamas vienybės trūkumas. VLIK'o viršūnėse išryškėjo svetimųjų jėgų trokštami prieštaravimai, kenkiantys neabejotinai bendram Lietuvos laisvinimo reikalui. Pasak LYA išlikusio dokumento, čia bus pirštus prikišęs sovietinis saugumas ir jam tatau pavykę pravedus „kompromituojančias priemones prieš jo [VLIK'o. – J. B.] vadovybę, tame tarpe minimos organizacijos pirmininką K. Valiūną“³.

Tuo metu VLIK'e susidarė dvi grupuotės. Pirmoji jų – kiekybiškai mažesnė, tačiau jai priklausė pirmininkas Kęstutis Va-

liūnas; ji siekė Čikagoje sušauktame seime tik išlaikyti jau susiklosčiusias politinės veiklos kryptis, būtent: ir toliau vadovautis lankstesne politine nuostata dėl Lietuvos laisvinimo, atsižvelgiant į tarptautinę padėtį pasaulyje bei situaciją pačiame krašte. Tuo tarpu dauguma likusios organizacijos dalies narių pasisakė už griežtą VLIK'o įstatų „raidės ir dvasios“ laikymąsi bei savarankišką, nuo kitų patriotinių išėivijos organizacijų nepriklausomą veiklą. Prie pastarosios grupuotės šliejosi ir buvęs Amerikos lietuvių tarybos (ALT) pirmininkas dr. Kazys Bobelis (1978 m. spalio 21 d. per ALT suvažiavimą jis atsisakė pirmininko posto).

Neatsitiktinai seimas, bandydamas vienodinti Lietuvos laisvinimo taktiką ir politiką, kvietė visas laisvinimo organizacijas aiškiai pabrėžti Helsinkio Baigiamojo akto reikšmę Baltijos šalių (taip pat Lietuvos) bylai. Tuo tikslu seimas ragino drauge su kitais Lietuvos laisvinimo veiksniais toliau svarstyti Niujorko (White Plains) 1974 m. konferencijos* nutarimus. VLIK'o veiklos naujovė – siekimas steigti pajėgius organizacijos politinius vienetus Atlanto Chartos valstybėse, pirmiausia Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vakarų Vokietijoje, Italijoje ir Šveicarijoje⁴. Seime nebuvo pamirštas aktualus ateities klausimas – kaip įtraukti jaunimą į Lietuvos laisvinimo darbą. Numatyta lituanistinėse mokyklose daugiau dėmesio skirti visuomenės mokslams, supažindinti jaunuomenę su dabartine okupuotos Lietuvos padėtimi ir Tėvynės laisvinimo veiksmais Vakaruose.

Vienas opiausių klausimų buvo Lietuvių informacijos centro kūrimas. Tai turėjo būti profesionaliais pagrindais organizuota institucija, kuri rengtų dokumentus apie Baltijos kraštų padėtį tiek tarptautinėms, tiek tautinėms politinėms organizacijoms, stebė-

tų padėtį okupuotoje Tėvynėje ir informuotų apie tai Vakarų žiniasklaidą. Tais pačiais 1978 m. Niujorke su lietuvių katalikų fondo (jam vadovavo kun. Kazimieras Pugevičius) pagalba Lietuvių informacijos centras buvo įkurtas⁵.

Tolesni įvykiai parodė, jog VLIK'as pasuko organizacijos daugumos siūlomu keliu. Seimo išrinktoji VLIK'o taryba 1979 m. kovo 11 d. pirmininku išrinko K. Bobelį, atstovaujantį griežtesnio Lietuvos bylos kėlimo šalininkams.

Netrukus tokia pozicija atsispindėjo ir dokumente, kuriame numatytos VLIK'o veiklos 1979 m. svarbiausios kryptys. Pirmą, ruošiantis Madrido konferencijai siūlyta parengti vieningą visų laisvosios lietuvių organizacijų taktiką, užmegzti ryšius su JAV delegacijos Madrido susitikime nariais ir tęsti bendradarbiavimą su JAV CECS (ESBK) komisija. Antra, numatyta stiprinti ryšius su tarptautine juristų komisija, Europos Žmogaus teisių komisija, UNESCO ir kitomis organizacijomis. Trečia, konsoliduojant visų Lietuvos laisvinimo organizacijų veiklą, sušaukti naują jų konferenciją. Ketvirta, raginama nuosekliau ir labiau stengtis paveikti JAV, kitų demokratių šalių vyriausybes. Tam tikslui numatyta panaudoti ikirinkimines kampanijas, žiniasklaidą, stiprinti Kanados, VFR, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Švedijos lietuvių bendruomenių politinės veiklos kryptingumą. Be to, vėl atkreiptas dėmesys į lietuvių jaunuomenę ir siūlyta jos pajėgas įtraukti į Lietuvos laisvinimo barus, nes būta ir progos – artinosi 1979 m. VFR ir Anglijoje įvyksiantis Pasaulio lietuvių jaunimo IV kongresas.

Taigi naujosios VLIK'o veiklos gairės, palyginus su ankstesniais planais, darėsi kryptingesnės, o tai neabejotinai tvirtino

* Žr. J. Banionis, „Helsinkio susitarimų įtaka Lietuvos laisvės bylai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1(5), p. 67–69.

vienintelį siekį – nuolat kelti Lietuvos laisvės bylą. Be abejo, įtakos turėjo ir tai, kad į VLIK'o valdybą buvo įtraukti nauji laisvosios lietuviškosios atstovai: Elena Armonienė, K. Bobelis, Liūtas Grinius, Kostas Jurgėla, Jokūbas Stukas. Atnaujintoji VLIK'o valdyba pradėjo reikšmingus Lietuvos laisvinimo darbus, o jų rezultatai tradiciškai buvo apibendrinti ir gairės nubrėžtos jau kitame kasmetiniame susitikime. 1979 m. gruodžio 8–9 d. Baltimorėje vykęs VLIK'o seimas paskelbė susitarimą, jog „laisvės kovą reikia dar stipriau ir paveikiau išvystyti“⁶. Artėjant Madrido konferencijai, be tradicinių svarsčių, pavyzdžiui, kaip palaikyti nuolatinį ryšį su JAV valstybinėmis įstaigomis, dar kartą iškelta idėja užmegzti ilgalaikius ryšius su kitomis demokratinėmis valstybėmis. Nutarta skatinti VLIK'o atstovybių steigimą kituose Vakarų kraštuose. Netrukus šis sumanymas pradėtas įgyvendinti: 1979 m. atsirado VLIK'o atstovybės Prancūzijoje, Argentinoje, Venesueloje, o 1980 m. – Didžiojoje Britanijoje, Brazilijoje, Urugvajuje. Jų tikslas buvo palaikyti nuolatinį ryšius su tų šalių oficialiomis įstaigomis ir skleisti informaciją apie Lietuvos laisvės bylą. Vėlesniais metais VLIK'as išplėtė savo atstovybių tinklą visose šalyse, kur tik gyveno tautiečiai, politiniai išeiviai iš Lietuvos. Tuo tarpu kitose demokratinėse valstybėse, kur didesnių lietuvių kolonijų nebuvo, numatyta surasti asmenų, sutinkančių atstovauti Lietuvos bylai jų gyvenamame krašte⁷. Reikšminga tai, jog VLIK'as, išipareigodamas koordinuoti laisvosios lietuviškosios politinę veiklą Lietuvos bylos palaikymo linkme, mėgino gludinti atsirandančius prieštaravimus tarp Lietuvos laisvinimo organizacijų ir siekė nuolatinio bendradarbiavimo su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT).

Tarptautinėje plotmėje VLIK'as žengė dar vieną svarbų laisvės bylai žingsnį ir ryžosi atgaivinti Lietuvos interesų atstovybę Pavergtųjų Europos tautų asamblėjoje

(ACEN), kuri įsikūrusi Strasbūre. Beje, mūsų atstovybė čia veikė iki 1973 m. Mirus Lietuvos atstovui, diplomatui Vaclovui Sidzikauskui, naujas asmuo iki tol taip ir nebuvo paskirtas. Netrukus ACEN Lietuvai atstovauti pavesta Lietuvos laisvės komiteto sekretoriui dr. B. Nemickui. Matydama, jog nepakankamai išnaudojami ryšiai su NATO šalių vyriausybėmis, VLIK'o vadovybė ėmė aktyviau veikti ir šia linkme. VLIK'o nuomone, be visų minėtų veiksmų, vykdytinų tarptautinėje plotmėje, būtina siekti energingesnio laisvinimo organizacijų bendradarbiavimo su Tarptautine amnestija (Amnesty International), Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Žmogaus teisių komisija ir kt.

Baltimorėje vykęs VLIK'o seimas laikytinas išskirtiniu, nes artėjo Madrido konferencija. Jame iškeltas vienareikšmis reikalavimas – siekti, kad Lietuvos klausimas būtų įtrauktas į Madrido susitikimo darbotvarkę. Pasak VLIK'o pirmininko K. Bobelio, ši konferencija apibūdinama kaip „viena iš pačių pagrindinių ir pačių prieinamiausių tarptautinių forumų, kur galima būtų kelti Lietuvos klausimą“⁸. K. Bobelio nuomone, organizacijos veikla bus vertinama pagal laimėjimus, padėsiančius Lietuvos laisvinimo reikalui Madride.

Dėl to dvigubai padidintas VLIK'o biuletenio „Elta“ tiražas, o VLIK'o pirmininkas numatė susitikti su Europos kraštų valstybininkais ir sulaukti jų pritarimo, kad Lietuvos klausimas būtų keliamas Madride. VLIK'o supratimu, iškilo būtinybė apsilankyti tuose kraštuose, kurie labiau nei JAV jautrūs žmogaus teisėms – turėta omenyje Prancūzija, Vokietijos FR, Didžioji Britanija, Norvegija, Švedija, Olandija⁹.

Seimas, labai palankiai sutikęs 45 Baltijos šalių disidentų pareiškimą dėl Molotovo–Ribbentropo pakto padarinių likvidavimo, paragino Baltiečių pasaulinę santalką šį dokumentą paskleisti visame pasaulyje¹⁰.

Taigi tiek Čikagos, tiek Baltimorės seimai sugriežtino ir išplėtė VLIK'o veiklą bei kvietė „siekti lietuviškos visuomenės platesnės talkos ir suderintų veiksmų“¹¹. Kartu padaryta išvada, jog būtina dažniau rengti visų Lietuvos laisvinimo organizacijų ir jų vadovybių pasitarimus.

KGB PRIEŠ VLIK'Ą

Kad VLIK'o Lietuvos laisvinimo veikla buvo energinga ir vaisinga, rodo KGB Lietuvos SSR padalinio nepaprastas susirūpinimas šia organizacija. 1980 m. gegužės 23 d. sovietinis saugumas, pripažinęs, jog tai yra viena pagrindinių emigracijos organizacijų, patvirtino agentūrinių-operatyvinių priemonių planą ir pradėjo bylą kodiniu pavadinimu „Džiaz“. Pirmiausia į akis krenta VLIK'o, kaip KGB sunkiai prieinamos organizacijos, apibūdinimas. Tai „išseivijos organizacija, kurios vadovai nepalaiko jokių kontaktų“ su okupuoto krašto atstovais ir „kurioje nėra kandidatų į vadovų vietas iš jaunimo tarpo“¹².

Turėdamas omenyje šią ypatybę, sovietinis saugumas nusprendė dirbti dviem kryptimis: 1) skaldyti VLIK'ą, kaip vyraujančią antisovietinę organizaciją, ir kompromituoti jo vadovus bei aktyvius veikėjus; 2) įsiskverbti į VLIK'ą ir jo centrinius organus (Centro valdybą, Tautos fondą, Lietuvių informacijos centrą bei įvairius kitus darinius). Šitaip saugumiečiai tikėjosi gauti duomenų apie naujas organizuotos veiklos kryptis, išryškinti „ardomasias ideologines“ akcijas prieš Sovietų Lietuvą.

KGB numatė VLIK'ą panaudoti „tarpiiniu objektu“, per kurio lyderius būtų galima patekti į „priešo specialias tarnybas, valstybines įstaigas ir kitas JAV oficialias institucijas, dominančias sovietinę žvalgybą“¹³. Šiam sumanymui įgyvendinti sovietinis saugumas numatė daug įvairių agentū-

rinių-operatyvinių priemonių. KGB planas buvo toks:

1. Su agentūros pagalba ir iš oficialių šaltinių rinkti medžiagą apie VLIK'o vadovus, partijų, grupuočių narius, aktyvius įvairių akcijų vadovus¹⁴. Pirmiausia šiam reikalui ketinta panaudoti vadinamuosius pažangius lietuvius, atvažiuojančius į Lietuvą per „Tėviškės“ organizaciją, užsieniečius, atvykusius į SSRS, agentus bei patikimus asmenis, sugrįžusius iš JAV, taip pat pavienius sovietų piliečius, atrankos būdu apklausus juos apie kelionę į užsienį.

2. Kruopščiai išanalizuoti medžiagą ir duomenis apie asmenis, turinčius tiesioginę ar šalutinę įtaką VLIK'ui, išskiriant iš jų Lietuvos SSR arba JAV žmonių grupę, kurie pagal savo padėtį, žinojimą apie minimas organizacijas ar įmanomą priėjimą prie jų būtų tinkami verbavimui¹⁵. Daug dėmesio įgyvendinant šį punktą vėlgi skiriama jaunimui.

3. Šiuo būdu atrinktus asmenis dar būtina patikrinti pagal visas KGB ir Vidaus reikalų ministerijos įskaitas, informacinio analitinio skyriaus informacijos kartoteką, taip pat Lietuvos SSR centrinės statistikos valdyboje¹⁶. Tokiu būdu būtų papildomai nustatyti juos apibūdinantys duomenys, ryšiai su giminėmis ir kitais asmenimis Lietuvoje ir būtų įmanoma kontroliuoti jų įvažiavimą į Lietuvos SSR.

4. Rinkti ir analizuoti papildomą medžiagą apie naujus VLIK'o valdybos narius, žinomus partijų, grupuočių veikėjus, priklausančius minimai organizacijai, atkreipiant dėmesį į dominančių asmenų ryšius su giminėmis ir kitais piliečiais iš Lietuvos SSR¹⁷. Tuo tikslu buvo rengiamasi panaudoti veikiančius arba archyvinius agentus, taip pat atrinkti galimus kandidatus verbavimui. Pastariesiems keliamas ypatingas reikalavimas – būti tinkamiems apdoroti VLIK'ą, t. y. pasižymėti asmeninėmis ir darbinėmis savybėmis, būtinais tam politi-

niais požiūriais ar tarnybine padėtimi. Toliau konkretinant paskutinį punktą, įvardijama didelė galimų agentų grupė, turinti tiesioginį sąlytį su kai kuriais VLIK'o valdybos nariais. Jiems suformuluota užduotis visais įmanomais būdais prasismelkti į VLIK'o vadovybę ir stengtis išsiaiškinti šios organizacijos rengiamas antisovietines akcijas, nukreiptas prieš sovietų okupuotą Lietuvą. Be to, sovietinis saugumas ėmėsi nuolat analizuoti laisvosios lietuvių periodinę spaudą. Tai rodo minėtame aplankebyloje „Džiaz“ išlikusios straipsnių kopijos, jų komentarai ir SSRS ambasados Vašingtone parengtos pažymos.

Taigi KGB Lietuvos SSR padalinys, bandydamas veikti rezultatyviai, sekė VLIK'ą ir kaupė duomenis apie vienos svarbiausių Lietuvos laisvinimo organizacijos politines nuostatas, veiklos formas, metodus, konkrečias antisovietines akcijas. Ypač daug dėmesio buvo skiriama nuomonių skirtingumui bei prieštaravimams tiek pačiame VLIK'e, tiek tarp jo ir kitų laisvinimo organizacijų. Vadovaujantis seniai žinoma tiesa, kilusius nesutarimus mėginta panaudoti laisvosios lietuvių tarpusavio kibirčams didinti. Sovietinis saugumas ypač stengėsi rasti „momentus, kompromituojančius“ aktyvius VLIK'o veikėjus, ir tuos „momentus“ keleriopai išpūtęs skleisdavo visuomenei, pirmiausia jos lietuviškajai daliai Vakaruose. Tam buvo pasitelkiama Sovietų Lietuvos periodinė spauda, Vilniaus radijo laidos užsieniui, „Tėviškės“ draugija bei vadinamieji pažangūs užsienio lietuviai.

PLB PLEČIA VEIKLĄ LIETUVOS LAISVINIMO TALKOJE

Po Belgrado susitikimo plačiausiai atstovaujamas demokratiniuose kraštuose laisvosios lietuvių darinys – Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB) rinkosi į V seimą To-

ronte 1978 m. birželio 30–liepos 4 d. Jame buvo svarstomas esminis visos laisvosios lietuvių uždavinys – Lietuvos laisvinimo klausimas, kurį pagrįsti padėjo tas faktas, kad JAV, Kanada ir Australija nepripažino Lietuvos inkorporavimo į SSRS.

„Lietuvos pavergimas ir lietuvių tautos žmonių persekiojimas yra genocidinio pobūdžio“, – vienareikšmiškai konstatuojama PLB V seime ir dėstomos sovietų okupacijos ypatybės, pasireiškiančios lietuvių „fizinio naikinimo ir žmonių dvasinio atsparumo laužymu“¹⁸.

PLB, įsitraukdama į Lietuvos laisvinimo talką, dar kartą patvirtino, jog bus laikomasi White Plains 1974 m. konferencijos nutarimų ir veikiama drauge su kitomis laisvinimo organizacijomis pagal numatytas gaires. Paminėti konkretūs su Lietuvos byla susiję veiksmai, kurių numatė imtis PLB. Pasitaikančios Vakaruose iškreiptos apie Lietuvą informacijos atitaisymu pradėjo rūpintis sudaryta speciali tarnyba. Demokratinių kraštų lietuvių bendruomenės paragintos visokeriopai remti okupuotos Lietuvos pagrindinius leidinius, tarp jų ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kroniką“. Palaikant tarptautinę Vakarų opinią dėl Sovietų Sąjungoje paminamų pagrindinių žmogaus teisių, pritarta minčiai boikotuoti 1980 m. įvyksiančią Maskvos olimpiadą. PLB išreiškė susirūpinimą dėl objektyvaus žydų ir lietuvių dialogo nebuvimo ir pasiūlė priemonių planą¹⁹. Jame numatyta kaupti dokumentus, memuarus minima tema, rengti medžiagą apie žydų ir lietuvių santykius nacių okupacijos metais. Išvardytos priemonės, turinčios užkirsti kelią Sovietų Sąjungos vadinamiesiems liudijimams apie politinius lietuvių pabėgėlius, kurie Antrojo pasaulinio karo metais neva nusi-kalto žydų tautai²⁰.

Tuo metu tarptautinėje plotmėje išryškėjo naudinga Lietuvos laisvės bylai dar vienos didžiosios valstybės – Kinijos Liaudies Res-

publikos pozicija, kurios pirmieji požymiai buvo susidomėjimas sovietų okupuotų Baltijos respublikų padėtimi. Be abejo, tam padėjo pairę KLR santykiai su SSRS ir gerėjantys ryšiai su JAV. Pastarųjų išraiška – Kinijos ambasados atidarymas Vašingtone 1979 m. Taip atsirado dar viena valstybinė institucija, per kurios propagandos skyrių laisvajai Lietuvijai pavyko informuoti pasaulio visuomenę apie SSRS nusikaltimus jos okupuotuose Baltijos kraštuose.

Kad KLR palanki Lietuvos laisvės bylos kėlimui, į tai PLB atkreipė dėmesį dar 1973 m. Tada JAV lietuvių bendruomenė (LB), pasinaudodama tokia pozicija, įteikė Kinijos misijai prie Jungtinių Tautų Organizacijos išsamų memorandumą dėl Lietuvos okupacijos ir lietuvių tautos pastangų išsivaduoti bei atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Nuo to momento buvo užmegztas nuolatinis ryšys su minėta Pekino misija Niujorke ir reguliariai siunčiamos žinios apie sovietų okupaciją ir pasipriešinimo sąjūdį Lietuvoje.

Ryšiai su kinais dar labiau sustiprėjo, kai 1977 m. į bendradarbiavimą įsitraukė PLB. Tokie besiplečiantys ryšiai neliko nepastebėti SSRS periodinėje spaudoje, kuri smerkė Pekino kišimąsi į sovietų Pabaltijo reikalus²¹.

Kinų ambasados JAV atidarymo proga Vašingtone lankantis KLR premjerui Deng Siao-pingui, buvęs ALT pirmininkas dr. K. Bobelis ir esamas pirmininkas dr. Kazys Šidlauskas pasiuntė telegramą. Joje pareiškė, kad visiškai pritaria kinų nuomonei dėl SSRS hegemonizmo ir pasiūlymui vienytis kovai su SSRS, nes kinus laiko draugais, kurie padėtų Lietuvos laisvinimo interesui²².

Nepasitvirtino sovietinio saugumo prognozės ir kai kurių išeivijos sluoksnių nuostavimai, kad Lietuvos laisvinimo talkoje nedalyvauja laisvosios Lietuvos jaunomenė. Aštuntajame dešimtmetyje atsirado naujas reiškinys Lietuvos laisvinimo veiklo-

je: laisvosios Lietuvos jaunesnioji, jau svetur išaugusi ir išsimokslinusi karta pradėjo nuosekliai dalyvauti tautos laisvės kovoje.

1979 m. liepos 11–29 d. Europoje (iš pradžių Vakarų Vokietijoje, paskui Anglijoje) buvo surengtas Pasaulio lietuvių jaunimo IV kongresas, į kurį susirinko atstovai iš visų žemynų, kur tik telkėsi lietuvių bendruomenės. Ta proga vykusiam simpoziume jau gimusi politinėje tremtyje jaunoji laisvosios Lietuvos karta svarstė tokias temas kaip ateities Lietuva, okupuota Lietuva, žmogaus ir tautos teisės ir t. t. Priimtuose kongreso nutarimuose lietuvių jaunomenė įsipareigojo „patys savo jėgomis paveikti pasaulio viešąją nuomonę“ prieš sovietus, kvietė Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungą „atkreipti dėmesį į jaunimo politinio sąmoningumo ugdymą“ ir pareiškė remianti visus išeivijos veikėjus, „kurie rūpinasi Lietuvos laisvinimo byla“²³.

Sakydamas baigiamąjį žodį, vienas kongreso pirmininkų Petras Kisielius (jaunesnysis) apibrėžė aiškiai tolesnio veikimo užduotį: „Išeivijos lietuviškas jaunimas turi neginčijamą potencialią jėgą [...]. Atėjo metas mums šiuos potencialus paversti veikla už mūsų tautos išlikimą ir laisvę“²⁴.

Kongrese žengtas konkretus žingsnis Lietuvos laisvės bylos labui: pagrindinėmis pasaulio kalbomis (anglų, vokiečių, ispanų ir portugalų) parengta rezoliucija dėl okupuotų Baltijos valstybių padėties. Dokumente, po kuriuo surinkta 150 tūkst. parašų, raginama artėjančioje Madrido konferencijoje „atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę, gerbti SSRS-ai žmogaus teises ir religijos laisvę“. Kreipimasis buvo įteiktas JAV atstovui prie JTO Žmogaus teisių komisijos Edwardui Mezvinskiui, JAV valstybės sekretoriaus padėjėjui R. L. Barry²⁵.

Laisvoji Lietuvija, tęsdama tradiciją, nuolat palaikė ryšį su JAV valstybinėmis įstaigomis bei jų pareigūnais. Bent kartą per metus vykusiuose susitikimuose nuolat

kintant tarptautiniam klimatui buvo apžvelgiama okupuotos Lietuvos padėtis. Tokie renginiai buvo naudingi keliant Lietuvos laisvinimo problemas ir padėdavo sužinoti naujausias JAV nuostatas dėl laisvės bylos.

1978 m. JAV LB atstovai susitiko su JAV viceprezidentu Walteriu Mondalu. 1979 m. įvyko pokalbiai su JAV valstybės departamento pareigūnais – valstybės sekretoriaus padėjėju Europos reikalams R. L. Barry, Rytų Europos skyriaus direktoriumi C. Schmidt, Baltijos skyriaus viršininku T. Longo, teisiniu patarėju Europos reikalams J. Cooku, protokolo skyriaus atstove G. Gealy, Europos Žmogaus teisių komisijos pareigūnu J. Greenwaldu. Laisvajai lietuviškai atstovaujantys JAV LB krašto valdybos pirmininkas Algimantas Gečys, visuomeninių reikalų tarybos pirmininkė Aušra Mačiulaitytė-Zerr, Vyčių atstovai – advokatas Ernestas Raskauskas ir Josephas Simanis įteikė JAV valstybės departamento pareigūnams du memorandumus. Viename jų išdėstyti bendrieji Lietuvos laisvinimo reikalai, kitame susirūpinta Lietuvos diplomatinės tarnybos problema²⁶. Pirmiausia pageidaujama, kad keičiantis situacijai būtų oficialiai pripažinti nauji asmenys diplomatinėje tarnyboje, o jų finansavimas užtikrinamas iš JAV užsienio paramos fondo. Naudojantis proga primintas JAV delegacijos JTO neveiklumas keliant Baltijos šalių klausimą, nors tam jau buvęs juridinis pagrindas – JAV Kongrese priimta 85-oji rezoliucija, raginti JAV prezidentą dar kartą pareikšti pasauliui apie sovietų okupuotas Baltijos valstybes. Be to, susitikime paliestas aktualus Lietuvos sąžinės kalinių klausimas. Dokumente deklaruojama, jog pasirašius Helsinkio Baigiamąjį aktą ir pasibaigus Belgrado konferencijai okupuotoje Lietuvoje toliau pažeidžiamos pagrindinės žmogaus teisės. Šiam teiginiui pagrįsti remiamasi naujausiais faktais: Lietuvos Helsinkio vi-

suomeninės grupės narys Viktoras Petkus, kiti lietuviai – Balys Gajauskas, Petras Plumpa, Šarūnas Žukauskas yra įkalinti sovietiniuose kalėjimuose už nepritarimą jų krašte komunistų vykdomai politikai.

Dokumente taip pat keliamas perskirtų šeimų klausimas ir minimas Aloyzo Jurgučio šeimos atvejis. Susirūpinimą kėlė tai, kad dirbtinai apsunkinami JAV lietuvių ir jų tautiečių okupuotame krašte ryšiai, kurie palaikomi laiškais, siunčiant siuntinius ar tiesiogiai lankantis Tėvynėje. Sovietai, nepaisydami Helsinkio susitarimo principų, toliau kūrė įvairiausias kliuvinius laisvam Vakarų ir Rytų lietuvių bendradarbiavimui: dideliais munitais apkrovė siuntinius, apribojo užsienio turistų lankymosi Lietuvoje trukmę (5 dienos) ir griežtai apibrėžė jų buvimo vietą.

Minėtame susitikime kalbėta ir apie laisvajai lietuviškai nemažą rūpestį sukėlusį naują SSRS pilietybės įstatymą. Pagal jį sovietai savo piliečiais norėjo laikyti ne tik buvusius visų Baltijos valstybių piliečius, bet ir jų vaikus, nors jie gimę jau kitur, pavyzdžiui, JAV²⁷.

Lietuvos laisvės bylai labai reikšmingas memorandume cituojamas Helsinkio susitarimų punktas dėl tautų apsisprendimo teisės; dar kartą priminta, jog lietuvių, latvių ir estų tautos, niekaip nesutikdamos su jų valstybių likvidavimu ir prievartiniu įjungimu į Sovietų Sąjungą, iki šiol nėra atsiskiusios savo teisių į nepriklausomybės atkūrimą. Tai rodo veikiančios rezistentų grupės, didėjantis pogrindžio leidinių skaičius, besiplečiantis disidentinis judėjimas.

Taigi PLB, netrukus po Helsinkio susitarimų pasirašymo užėmusi aktyvią poziciją Lietuvos laisvinimo atžvilgiu, toliau plėtė savo veiklą. Nagrinėjamoju laikotarpiu ryškiausi tos veiklos požymiai:

1) siekimas gauti nuolatinius JAV administracijos patvirtinimus, kad JAV nepripažįsta Lietuvos inkorporavimo į SSRS;

2) užtikrinimas, kad Helsinkio konferencijos susitarimai ir su jais susijusios peržvalgos konferencijos nepakeistų JAV požiūrio į Lietuvos bylą;

3) Helsinkyje pasirašytų susitarimų principų panaudojimas Lietuvos laisvinimo reikalui, iškeliant konkrečius žmogaus teisių pažeidimų SSRS faktus;

4) pagalba formuojant Vakarų šalių visuomenės nuomonę apie padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje ir ypatingas nuolatinis akcentas – tautos aspiracijos tapti laisva.

PASTANGOS DERINTI VEIKSMUS

Dar 1949 m. VLIK'o paskelbta Lietuvių Charta apibrėžė išipareigojimus kiekvienam lietuviui ir visai lietuvių tautai. VLIK'o, pradėjusio ir toliau tęsiančio Lietuvos laisvės bylą, padėtis tapo ypatinga. PLB, 1950 m. išaugusi iš prieš ketverius metus suburtos Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB), pirmiausia turėjo švietimo ir kultūros uždavinių. Nors ir pripažindama VLIK'ą savo gyvavimo pradininku, PLB vykdė savo paskirtį, drauge siekė išsikvoti savarankiškos organizacijos statusą. Todėl Lietuvos laisvinimo talkoje, pinantis ir vienos, ir kitos organizacijos siekiams, nebuvo taip paprasta išvengti susidūrimų. Suprantama, tai nepadėjo bendram laisvosios lietuvių reikalui – vieningam Lietuvos laisvės bylos kėlimui.

Aiški takoskyra išryškėjo 1979 m. rugsėjo 29 d. Vašingtone įvykusiame VLIK'o valdybos posėdyje. PLB atstovas A. Gureckas, deleguotas prie VLIK'o, kalbėdamas apie bendradarbiavimą sudarant bendras komisijas, rengiant įvairius leidinius ir kartu skleidžiant pasauliui žinias apie Lietuvos laisvės bylą, vienareikšmiškai pareiškė, kad jo organizacija pasilieka teisę atskirais klausimais veikti savarankiškai. Be to, posėdyje buvo primintas JAV LB atstovės

A. Zerr 1979 m. liepos 7 d. pareiškimas, kuriame apgailestaujama dėl VLIK'o nesiškaiymo su kitais veikėjais, skiriant Lietuvos žmogaus teisių komisijos pirmininką. Reaguodamas į tai, VLIK'o pirmininkas atšaukė PLB atstovą²⁸.

Taigi atsiradę nesutarimai tarp VLIK'o ir PLB ėmė kenkti bendram Lietuvos laisvinimo reikalui. Neatsitiktinai laukiant Madrido konferencijos buvo suorganizuotos dvi Lietuvos laisvinimo organizacijų konferencijos.

Pirmoji jų surengta 1980 m. birželio 8–9 d. Vašingtone PLB, JAV ir Kanados LB visuomeninių reikalų komisijų pastangomis. Joje aptarti svarbiausi PLB politiniai klausimai, kurie atsispindėjo priimtuose nutarimuose. Konferencijoje dalyvavęs JAV nacionalinio saugumo tarybos bendradarbis D. Aaronas patikino, jog Madrido susitikime svarstant žmogaus teisių klausimą bus raginama išlaisvinti Sovietų Sąjungoje įkaltintus sąžinės kalinius, lietuvius V. Petkų, B. Gajauską²⁹. Įsiliepsnojus sovietų įžiebtam karo židiniui Afganistane, buvo raginama atkreipti pasaulio dėmesį į jų vykdomą agresiją. Tatai, nors ir netiesiogiai, paremtų lietuvių tautos kovą dėl laisvės, nes ir vienos – dabartinės, ir kitos – ankstesnės invazijos kaltininkas tas pats – SSRS. Konferencijoje pabrėžta, jog būtina ne tik suprasti tautos siekius, bet ir stengtis juos palaikyti, todėl „pasaulio ir kraštų LB vadovybės turi rūpintis, kad būtų sustiprinta Lietuvos laisvės siekimo organizacija ir jos valstybinis bei visuomeninis reiškimas“³⁰. Tuo tikslu PLB numatė konkretaus veikimo gaires: siekti pakeisti JAV politiką dėl naujų akredituotų Lietuvos diplomatų (nebuvousių nepriklausomos Lietuvos diplomatinėje tarnyboje) pripažinimo; drauge su LDT išsiaiškinti, kuriose demokratinėse valstybėse galima atkurti ar steigti naujas Lietuvos atstovybes.

Atskirų kraštų lietuvių bendruomenėms iškelta užduotis pasirūpinti, kad lietuvių gyvenamų valstybių vadovai palankiai žiūrėtų į Lietuvos laisvės bylos kėlimą, ir ieškoti LDT veiklai užtikrinti reikalingų pastovių lėšų šaltinių.

Dar viena svarbi veiklos kryptis – visokeriopai remti Lietuvos informacijos tarnybą – tiek gelbstint finansiškai, tiek kaupiant žinias apie Lietuvą ir lietuvius.

Rytuose ir Vakaruose kylant judėjimui dėl pagrindinių žmogaus teisių gerbimo, laisvoji lietuvių emigracija ėmėsi skleisti pasauliui faktus apie tų teisių pažeidimus sovietų okupuotoje Lietuvoje. Be to, užsibrėžta pasiekti, kad žmogaus teisių ir tautų apsisprendimo klausimas būtų įtrauktas į JAV prezidento rinkimų programas.

Taigi PLB numatė visai savarankišką programą Lietuvos laisvės byloje.

1980 m. birželio 21 d. Niujorke VLIK'as ir LDT, bandydami įveikti susidariusią takoskyrą, sušaukė Lietuvos laisvinimo organizacijų konferenciją. Ji buvo skirta artėjančiai Helsinkio susitarimų vykdymo peržvalgai Madride. Be jau minėtų rengėjų, joje dalyvavo ALT, Bendro Amerikos lietuvių fondo (BALF), Baltijos apeliacijos JT (Baltic Appeal to the United Nation, BATUN) vadovai. Buvo svarstoma daug problemų, taip pat aiškintasi galimybė artėjančiame forume kelti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimą ir tartasi dėl būtinybės atskleisti sovietų vykdomus žmogaus teisių pažeidimus jų okupuotoje Lietuvoje.

Pareiškusi apgailestavimą dėl PLB atsisakymo dalyvauti bendrame renginyje, konferencija nutarė, kad Madride būtų „keliamas Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenumo pažeidimas, visų trijų Pabaltijo valstybių okupacija ir pagrindinių teisių bei laisvių paneigimas“³¹. Sutarta derinti pastangas ir dalyvauti visuose Madrido konferencijos forumuose, įvyksiančiuose Helsinkio Baigia-

mąjį aktą pasirašiusiose šalyse, bendradarbiauti pasaulio ir laisvosios lietuvių spaudoje bei leidiniuose.

Sudaryta jungtinė VLIK'o, LDT, Europos, JAV ir Kanados lietuvių organizacijų delegacija turėjo parengti memorandumą, kitus papildomus dokumentus ir įteikti savo kraštų vyriausybėms. Konferencijoje buvo priimta svarbi nuostata palaikyti ir plėsti ryšius su okupuoto krašto tautiečiais, juos informuoti apie laisvosios lietuvių žygius dėl Tėvynės laisvės, supažindinti pasaulio visuomenę su jų pareiškimais, kelti reikalavimus Lietuvos laisvės kovoje. JAV, Kanados, Europos lietuvių atstovai tvirtai pasiryžo dėti visas pastangas į jų šalių delegacijas Madride „įjungti lietuvių ar latvių, estų“³².

Lietuvos laisvės problemai propaguoti sumanyta rengti Vakarų kalbomis specialius leidinius, o informacijos sklaidimu per pasaulio laikraščius bei radijo stotis pavesta rūpintis oficialiai Lietuvos informacijos agentūrai Vakaruose – Eltai. Įtvirtinusi VLIK'ui prerogatyvą Lietuvos laisvinimo veikloje, konferencija paskelbė, kad visos pastangos šia linkme būtų derinamos su VLIK'u „pagal lietuvių tautos jam suteiktą mandatą“³³. Čia turimos omenyje VLIK'o ištakos: 1943 m. okupuotoje Lietuvos teritorijoje buvo įkurta institucija, kurios pagrindinis siekis – atkurti Tėvynės nepriklausomybę. Taigi VLIK'as ir tapo politiniu Lietuvos vadavimo reikalų centru.

Pravartu prisiminti Petro Stravinskio žodžius, jog nesutarimų tarp PLB ir VLIK'o priežastis – „nesusigaudymas tautos (nacionalinės ir valstybinės) sąvokose. Nacionalinę tautą turėtume skirti nuo valstybinės tautos, kurią sudaro visi valstybės žmonės, nežiūrint kokių tautybių jie bebūtų“. Pasak jo, suvokdami tokią dvejopą tautos sąvoką, turėtume VLIK'ą laikyti „Lietuvos tautų atstove“³⁴.

Tuo tarpu PLB, 1950 m. perėmusi iš LTB švietimo ir kultūros uždavinius, ilgai-

niui ėmėsi ir politinės veiklos. Vadovaudamasi Lietuvių Chartos 6 straipsniu, kuriame sakoma, kad „valstybinė nepriklausomybė yra tautinės kultūros ugdymo ir išlikimo sąlyga. Darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuviai kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“, PLB pareiškė esanti įsitikinusi, jog kiekvienas lietuvis, o juo labiau laisvosios lietuvių narys, įpareigojamas rūpintis Lietuvos laisve.

Pasak B. Nemicko, laisvojoje lietuviijoje įsigalėjo dualistinė visuomenės diferenciacija – konservatyvioji ir liberalioji. Esant tokiai padėčiai, siūloma išeiti: PLB, dalyvaudama Lietuvos laisvinimo talkoje, turėtų atlikti tuos darbus, „kurių neatlieka VLIK'as“, ir kartu žiūrėti, kad nepakenktų Lietuvos laisvės bylai³⁵. Įtampa, vyravusi tarp VLIK'o ir PLB, atslūgo 1983 m. gruodžio 17 d., kai Čikagoje minimų organizacijų atstovai priėmė bendrą pareiškimą. Jame sutarta laikytis White Plains 1974 m. konferencijos nutarimų ir tarpusavio ryšius grįsti „lietuviško solidarumo dvasia ir abipuse pagarba“, o Lietuvos laisvinimo veiklos klausimus koordinuoti per organizacijų valdybas ir jų atstovus³⁶.

BALTIJOS DISIDENTŲ BALSAS

Keliant Lietuvos laisvės bylą, itin laukiamas buvo kiekvienas okupuoto krašto tautiečio žingsnis Tėvynės laisvinimo linkme. Tai neleido Vakarams tapti abejingais ir rodė, kad lietuvių tauta nesusitaikė su nepriklausomybės praradimu ir sovietų okupacija.

Sukankant keturioms dešimtims metų, kai buvo sudarytas Molotovo–Ribbentropo paktas, lėmęs Baltijos valstybių inkorporavimą į SSRS, Maskvoje pasirodė kreipimasis į SSRS, Vokietijos FR, Vokietijos DR, Atlanto Chartos šalių vyriausybes ir JTO

Generalinį sekretorių Kurtą Waldheimą³⁷. Protesto dokumente, kurį parengė ir pasirašė 45 Baltijos kraštų disidentai (iš jų 37 lietuviai), teigiama, kad „tautinis suverenumas apsprendžia politinį, teritorinį, kultūrinį, kalbinį tautos nepriklausomumą, kuris reiškiasi pilnomis suvereninėmis teisėmis aukščiau nurodytose tautos socialinio gyvenimo srityse, užtikrindamas kuo pilnesnį jų įgyvendinimą. Tautinio suverenumo negalima nei suteikti, nei panaikinti: jį galima tiktai pažeisti ar atstatyti“³⁸. Priminus 1939–1941 m. istorinius įvykius, dokumente akcentuojami 1941 m. rugpjūčio 14 d. JAV prezidento Franklino D. Roosevelto ir Didžiosios Britanijos premjero Winstono L. Churchillio pasirašytos Atlanto Chartos punktai: II punktas, kuriame teigiama, jog Anglija ir JAV „nesutinka su jokiais teritoriniais pakeitimais, neatsižvelgus į laisvą suinteresuotų tautų apsisprendimą“, ir III punktas, kuriame pabrėžiama, kad signatarės „gerbia visų tautų teisę pasirinkti sau valdymo formą, prie kurios jos nori gyventi“, ir jos „sieks atstatyti suverenias teises ir savivaldą tų tautų, kurioms tai buvo atimta prievarta“³⁹. Kaip žinoma, Atlanto Chartą 1941 m. rugsėjo 24 d. pasirašė ir SSRS. Žinoma ir tai, jog pasibaigus Antrajam pasauliniam karui 1938 m. rugsėjo 29 d. aktas, vadinamas Miuncheno sąmokslu, buvo paskelbtas niekiniu nuo jo pasirašymo momento, o panašaus pobūdžio susitarimas, įvardytas kaip Molotovo–Ribbentropo paktas, tebeturi juridinę galią bei „skatina buvusius, esamus ir būsimus agresorius“⁴⁰. Kreipimesi raginama pirmiausia tiesiogiai atsakingas Sovietų Sąjungos ir abiejų Vokietijų (VFR ir VDR) vyriausybės paskelbti visą Molotovo–Ribbentropo pakto tekstą su jo slaptaisiais priedais ir pareikšti, kad minimas sandėris negalioja nuo jo pasirašymo momento. Šalys, Atlanto Chartos signatarės, raginamos su visa moraline atsakomybe ryžtingai pasmerkti

Molotovo–Ribbentropo pakta. JTO Generaliniam sekretoriui primenama, jog Lietuva, Latvija ir Estija – buvusios Tautų Lygos narės. Dėl to dabartinei organizacijai tenka juridinė atsakomybė už jų likimus ir siūloma artimiausioje JTO asamblėjos sesijoje kelti klausimą dėl gėdingo pakto padarinių panaikinimo.

Kreipimesi pabrėžiama, kad būtent pagal visuotinai priimtus JTO tarptautinės teisės aktus pripažįstama visoms tautoms teisė laisvai pasirinkti savo likimą, t. y. esant „pilnos laisvės sąlygoms rinktis sau vidinį ir išorinį politinį statusą, nesąlygojant jokiam įtakojimui iš šalies“, taip pat įgyvendinti savo nuožiūra „politinius, ekonominius, socialinius ir kultūrinius įstatymus“⁴¹.

Pagaliau primenama, kad lygios tautų teisės bei jų teisė spręsti savo likimą deklaruojamos ir Helsinkio Baigiamajame akte.

Ši svariai argumentuota, tarptautiniais dokumentais paremtą 45 Baltijos šalių disidentų kreipimąsi palaikė žymūs Rusijos demokratai, išreiškę nuomonę, jog Lietuvos, Latvijos ir Estijos apsisprendimo klausimas turėtų būti sprendžiamas atskirai kiekvienos šalies referendumu. Rusijos disidentai Malva Landa, Viktoras Nekipelovas, Tatjana Velikanova, Andrejus Sacharovas, Arina Ginzburg dar kartą pasauliui priminė visą tiesą apie 1940 m. įvykius Baltijos valstybėse: Lietuva, Latvija ir Estija buvo inkorporuotos į SSRS neatsižvelgiant į šių tautų laisvą valią – jas okupavo Sovietų armija.

Taigi 1979 m. rugpjūčio 23 d. protesto pareiškimas buvo parengtas išskirtinai remiantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės aktais; šitaip išvengta galimos tik antisovietinės interpretuotės. Jis teigė pasauliui Baltijos disidentų bendradarbiavimą, nušvietė Vakarams tebegaliojantį Rytų Europos pasidalijimo neteisėtumą. Kartu dokumentas tiek Lietuvos, tiek kitų Baltijos šalių politinei išeivijai liudijo jų tautų Tė-

vynėje gyvybingumą ir ryžtą kovoti dėl nepriklausomybės atkūrimo. Be to, pareiškimas sukėlė tarptautinį atgarsį tiek Europoje, tiek visame pasaulyje.

VIENIJANT PAVERGTŲ BALTIJOS TAUTŲ SIEKIUS

Nagrinėjamoju laikotarpiu išryškėjo lietuvių, latvių ir estų politinės išeivijos tendencija ieškoti sąlyčio taškų ir jungtis į pavergtų Baltijos tautų bendrijas. Jausdami JAV administracijos palankumą jų siekiui, baltiečiai ėmėsi organizuoti bendrus renginius, pirmiausia susitikimus. Jų paskirtis – keistis informacija apie nuveiktus Baltijos kraštų laisvinimo darbus, nubrėžti tolesnio bendradarbiavimo gaires, aptarti drauge rengtinas antisovietines akcijas.

1979 m. spalio 7–8 d. pasaulio baltiečiai, atstovaujami Pasaulio estų tarybos, Pasaulio laisvųjų latvių federacijos ir VLIK'o, ryžosi sušaukti Baltijos informacinį forumą. Jame pasidalyta nuomonėmis, aptartos naujos laisvinimo organizacijų veiklos formos ir, svarbiausia, sutarta pagyvinti estų, latvių ir lietuvių bendradarbiavimą kovoje dėl jų Tėvynių nepriklausomybės atkūrimo.

Prisiminus baltiečių triūsą ESB konferencijos dienomis Helsinkyje, paskui – Belgrade, prieita prie išvados, jog toliau būtina dar labiau koordinuoti tarpusavio veiklą, palaikant Baltijos valstybių laisvės bylą.

Reikšminga tai, kad forume dalyvavę JAV žurnalistai – Maskvoje akredituotas P. Osnos, Leningrade – E. Swalis – pateikė apžvalgą apie realią padėtį SSRS ir sovietų užgrobtose Baltijos respublikose. Jie atkreipė dėmesį į tai, „kad būtina pagerinti ryšius su spaudos agentūromis ir laikraščių redakcijomis, turinčiomis savo korespondentus SSRS“, taip pat pasiūlė „skverbtis“ į vietinę valstijų ir miestų spaudą, radiją ir televiziją⁴².

Šio susitikimo esmę rodo priimti nutarimai: 1) sudaryti komisiją, kuri rengtų Madrido konferencijai propagandinę medžiagą apie Baltijos kraštus, ir 2) įsteigti Baltijos informacijos biurą, teikiantį žinias JAV ir kitų Vakarų demokratinių valstybių spaudai, radijui ir televizijai. Rūpinantis Baltijos kraštų laisvės bylos perspektyva, pripažinta, kad būtina išseivijos jaunimą įtraukti į laisvinimo veiklą⁴³.

Laisvoji lietuvija buvo linkusi užmegzti ar išlaikyti ryšius ir su kitų sovietų valdomų ar kontroliuojamų Rytų Europos tautų – ukrainiečių, lenkų, vengrų ir pan. politine išseivija.

JAV administracija tradiciškai Baltijos kraštus traktavo kaip vieną politinį ir teritorinį darinį. Tai rodo įvairūs oficialios valdžios rengti susitikimai. Reikšmingas Baltijos valstybių laisvės bylai buvo 1979 m. kovo 23 d. priėmimas pas JAV valstybės sekretoriaus padėjėją Europos reikalams R. L. Barry. Jo padarytame pranešime pažymėta, kad Amerikos politika yra nuosekli: „Baltijos kraštų politika, kaip ji mūsų lig šiol nustatyta, pasiliks pilnoj galioj“⁴⁴. JAV politikos palankumas Baltijos laisvės bylai dar kartą patvirtintas to paties pareigūno 1979 m. birželio 26 d. pareiškime, padarytame Atstovų rūmų užsienio reikalų komitete. Jame deklaruotas JAV nepripažinimo politikos tęstinumas, paminėti tos politikos požymiai: Baltijos kraštų nepriklausomybės švenčių minėjimai, Lietuvos ir dar dviejų Baltijos valstybių diplomatinių tarnybų pripažinimas, radijo stočių „Amerikos balsas“, „Laisvės radijas“ ir kt. finansavimas, originalių baltiečių vietovardžių JAV žemėlapiuose rašymas⁴⁵.

Los Andželo lietuvių iniciatyva (vienas iniciatorių – Tonis (Antanas) Mažeika) 1981 m. birželį lietuviai, latviai ir estai susibūrė į Amerikos Baltijos laisvės lygą (BAFL), kuri iškėlė idėją, kad laisvinimo veiklą būtina suprofesionalinti. Tam imta

kaupiti fondą ir pakviesta talkinti JAV juridinė firma „Hannaford“. Šios idėjos autorius – kunigas dr. Jurgis Šarauskas, dirbęs Baltuosiuose rūmuose prezidentaujant Jimmi J. Carteriui. BAFL pozicija sutapo su bendra kitų organizacijų nuostata, kad reikia laisvosios lietuvių jaunimą patraukti į Lietuvos laisvinimo judėjimą. Pasak J. Šarausko, tam būtina skatinti ne etninę, o aktyvią politinę veiklą. Dėl to numatyta: 1) daugiau lėšų skirti politinei, o ne kultūrinei veiklai ir kartu įtraukti į ją kuo daugiau jaunuomenės; 2) organizuoti Vašingtone Propagandos ir tyrimo centrą; 3) pasitelkti profesionalius juristus tarptautininkus, samdyti juos politinei veiklai, o veiklos kontrolę pavesti atitinkamoms lietuvių komisijoms⁴⁶.

Nuo pat BAFL įsikūrimo tapo tradicija Los Andžele kasmet šaukti politines konferencijas žmogaus teisių klausimais. Jų metu sulaukta nuolatinio patvirtinimo, kad JAV remia Baltijos šalių laisvės bylą. Antai 1982 m. konferencijoje, dalyvaujant 140 politinių išseivių iš Baltijos kraštų, buvo perskaityta JAV prezidento Ronaldo Reagano telegrama, o JAV valstybės sekretoriaus atstovas Melvynas Levitsky pareiškė, jog „Baltijos valstybių okupacija esąs unikalus atvejis pasaulio istorijoj. Rusų įvykdyta trijų nepriklausomų valstybių okupacija atnešė laisvo apsisprendimo teisės paneigimą ir priespaudą“. Aktyvinant Baltijos kraštų laisvinimo judėjimą, patikinta, kad „kiek Amerikos vyriausybė šioje srityje bus aktyvi, daugiausia priklausys nuo pačių tautinių baltiečių bendruomenių. Išvermingai ir atkakliai turite dirbti ir kelti Baltijos kraštų problemą vyriausybėje, kongrese ir viešojoje opinijoje. Be jūsų veikimo mūsų akcijos nebūtų“⁴⁷.

Čia ypač išryškėjo abipusės priklausomybės ryšys tarp JAV administracijos ir Baltijos kraštų, taip pat Lietuvos politinės išseivijos institucijų. Netrukus sulaukta ir

apčiuopiamų rezultatų. BAFL drauge su JAV lietuvių bendruomene pavyko pasiekti, kad JAV Kongrese būtų priimta bendra rezoliucija, kurią 1982 m. birželio 9 d. patvirtino JAV Senatas, o 14 d. – JAV Atstovų rūmai. Nuo tol birželio 14-ąją JAV prezidentas R. Reaganas paskelbė Baltijos šalių laisvės diena; jis pabrėžė, kad „JAV niekada nėra pripažinusios prievartinio Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą“⁴⁸.

Baltijos šalių laisvės diena kvietė JAV piliečius, pirmiausia Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinius išeivius, neprarasti vilties, kad Baltijos kraštai „vieną dieną taikingomis priemonėmis pasieks laisvės ir savisprendos tikslus“⁴⁹.

BAFL nemažai nuveikė primindama pasauliui sovietų įvykdytas ar vykdomas piktadarybes, rengė antisovietines demonstracijas vakariniame JAV krante – Los Andžele, San Franciske. Nebuvo pamirštas Sovietų Sąjungos numuštas Pietų Korėjos keleivinis lėktuvas (1983 m. rugsėjo 1 d.), plačiai agituota prieš SSRS dalyvavimą Olimpinėse žaidynėse Los Andžele⁵⁰.

Nuo 1982 m. vasario mėn. BAFL pradėjo leisti dvimėnesinį leidinį „Baltic Bulletin“, kuriame nušviečiama šios organizacijos veikla, atskleidžiama okupuotų Baltijos šalių padėtis.

LIETUVOS LAISVĖS BYLA IR TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS

Nors baigiantis aštuntajam dešimtmečiui nebuvo požymių, rodančių, jog tarptautinė padėtis yra palanki tam, kad Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo ir Sovietų imperijos dekolonizavimo klausimas būtų keliamas ir svarstomas tarpvalstybinėse institucijose, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Organizacijoje (JTO), tačiau laisvoji lietuvių nepaliovė tikėjusi Lietuvos laisvės by-

los perspektyva ir šią idėją puoselėjo nuo pat Tėvynės neteisėtos okupacijos pradžios.

Dar 1966 m. vasario 12 d. JAV įsikūrė bendra baltiečių antisovietinė organizacija BATUN. Jos tikslas – liudyti JTO Baltijos valstybių nepriklausomybę ir drauge atstovauti Baltijos šalių išeivių susivienijimams šioje organizacijoje. Daugiausia dėmesio buvo skiriama JTO Dekolonizavimo komisijai. Joje baltiečiai nuolat informuodavo Vakarų demokratinių valstybių atstovus apie sovietų valdomų Baltijos šalių padėtį, tuo siekdami, kad okupuotos Baltijos valstybės būtų prilygintos kolonijinėms teritorijoms. Reikšmingu indėliu prie savo kraštų laisvinimo prisidėjo BATUN ir Madrido konferencijos laikotarpiu. 1982 m. kovo 1–5 d. Ženevoje vykusioje JTO Žmogaus teisių komisijos sesijoje dalyvavo BATUN delegacija, kurioje lietuviams atstovavo Šveicarijos lietuvių bendruomenės veikėjas Narcizas Prielaida. JAV, Didžiosios Britanijos, Kanados, Prancūzijos, Vokietijos FR atstovams, spaudos ir radijo korespondentams buvo suteikta žinių apie žmogaus teisių pažeidimus sovietų pavergtose Baltijos šalyse⁵¹.

Devintojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos laisvės byla ne tik buvo keliamą atskirose šalyse, bet jau ir palaikoma tarptautinėje plotmėje. Kaip rašė „Darbininkas“, laisvoji Europa pagaliau išgirdo pavergtos Europos balsą ir Europa atsakė Europai. Pirmiausia atgarsio sulaukė minėtas 45 Baltijos šalių atstovų 1979 m. rugpjūčio 23 d. kreipimasis. Tuo metu Europos Parlamentas (EP) ėmė domėtis Baltijos laisvės problema; ją daugiausia kėlė EP narys dr. Otto von Habsburgas. Jis 1982 m. rugsėjo 23 d. komisijai parengė raportą ir nutarimą tuo klausimu. Tai pirmas kartas po sovietų okupacijos, kai tarpvalstybinės organizacijos darbotvarkėje atsirado okupuotų Baltijos valstybių klausimas. Netrukus, 1983 m. sausio 13 d., Strasbūre EP plenarinė sesija

priėmė Baltijos kraštų klausimu rezoliuciją, kurioje pasmerktas vokiečių reicho ir Sovietų Sąjungos gėdingas sandėris ir kreipiamasi į JTO Dekolonizavimo komisiją. Dokumente išsakyta nuomonė, kad Helsinkio Baigiamojo akto vykdymo peržvalgos konferencija Madride turėtų atkreipti dėmesį į sunkią trijų Baltijos tautų padėtį. Taip pat tikėtasi, kad Europos valstybių užsienio reikalų ministerijos parems šių tautų siekį tapti laisvomis. Apie tai 1983 m. kovo 22 d. laišku O. von Habsburgas oficialiai informavo VLIK'o pirmininką K. Bobelį⁵². Paskatintas EP palankaus sprendimo laisvinimo reikalui, VLIK'o pirmininkas kovo 25 d. raštais kreipėsi į Belgijos, Danijos, Graikijos, Airijos, Italijos, Prancūzijos, Vakarų Vokietijos, Liuksemburgo, Olandijos, Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrus, prašydamas paremti minėtą rezoliuciją. Tačiau Vakarų Europos užsienio reikalų žinybos, vadovaudamosi „realistiniu įvertinimu“, priėjo prie išvados, „kad JT Baltijos klausimas nebus teigiamai išspręstas, o neigiamas bus žalingas“⁵³. Vis dėlto Baltijos valstybių klausimas sulaukė JTO atgarsio, nors ir netiesioginio. JAV atstovas Richardas Schifteris, kalbėdamas JTO Žmogaus teisių komisijos 1983 m. vasario 4 d. posėdyje, iškėlė Baltijos laisvės bylos problemą ir pabrėžė, kad JAV atsisakiusi pripažinti „neteisėtą Estijos, Latvijos, Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungą“. Priminęs „tautų teisę laisvai apsispręsti ir jos pritaikymą svetimųjų dominuojamoms ar okupuotoms tautoms“, JAV atstovas pažymėjo: „[...] mes turime giliai susirūpinti, ir mūsų pareiga patraukti Sovietų Sąjungą atsakomybėn už Pabaltijo piliečių Žmogaus teisių gynėjų ir vadovaujančių dvasiškių represiją, areštus ir įkalinimus“⁵⁴.

Ypač svarbus keliant Lietuvos laisvės bylą buvo JAV ambasadorės prie JTO Jin J. Kirkpatrick pareiškimas JTO Generaliniam sekretoriui, vykstant 88 sesijai

(1983 m. liepos 28 d.). Dokumentas teigė „visuotinai įgyvendinamą tautų teisę apsispręsti ir greitą nepriklausomybės suteikimą kolonijinėms valstybėms ir tautoms bei Žmogaus teisių saugojimą ir efektyvias garantijas“. Be to, JAV prezidento R. Reagano laiške, kuris pateiktas kaip pareiškimo priedas, pažymima, jog jau praėjo 61 metai nuo trijų Baltijos valstybių *de jure* pripažinimo⁵⁵. Kaip pavergtų Baltijos tautų kovos dėl laisvės ir jų teisės laisvai apsispręsti pavyzdys minima Lietuva. Pažymima, kad tuo metu šioje respublikoje buvo leidžiama 15 pagrindinių žurnalų ir kad iš ten į Maskvą nusiųsta 148 tūkst. parašų patvirtinta peticija dėl religijos varžymo. „Mes palaikykime jų teisę spręsti savo tautos likimą, teisę, kuri įrašyta Helsinkio deklaracijoje“, ir toliau dokumento priede primenama: „Visi žmonės visada turi teisę laisvai nuspręsti, kada ir kaip jie nori tvarkyti savo vidaus ir užsienio politiką be kišimosi iš šalies ir siekti, kaip jie nori, savo politinio, ekonominio, socialinio ir kultūrinio išsivystymo“⁵⁶.

Baltijos valstybių problemos kėlimas tarptautinėse organizacijose rodė esant gyvą Baltijos laisvės bylą ir patvirtino, kad yra teisingi JAV prezidento F. Roosevelto žodžiai, pasakyti dar sovietų okupacijos pradžioje, jog ši byla tik laikinai pristabdyta.

Nagrinėjamuoju laikotarpiu išryškėjo dar viena svarbi detalė. Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS fakto nepripažinimą patvirtino Prancūzijos užsienio reikalų ministras ir, atitaisydamas ankstesnę skriaudą Baltijos šalių gyventojams, tai padarė Australijos premjeras⁵⁷.

LIETUVOS LAISVINIMO DARBAI ARTĖJANT MADRIDO SUSITIKIMUI

Laisvoji lietuvijs artėjantį Madrido susitikimą, kuriame turėjo būti peržvelgiamas Helsinkio Baigiamojo akto vykdymas, laikė

galimybe tarptautiniu mastu toliau kelti Lietuvos laisvės bylą. Realiai vertinant Europos saugumo ir bendradarbiavimo procesą, tikėtasi, jog iš 35 Helsinkio susitarimus pasirašiusių signatarių 25 valstybės, atstovaujančios Vakarų demokratijai, tikrai palaikys Lietuvos laisvės reikalą. Šįkart vilčių teikė ir parinkta susitikimo vieta – Madridas, nes Ispanija – tai valstybė, kurios politikai turėjo mažiausiai įtakos SSRS ir visas Rytų blokas.

Artėjančiai Madrido konferencijai laisvoji lietuvių skyrė ypatingą dėmesį ir veikė keliomis kryptimis. Pirmiausia toliau bandyta paveikti JAV administraciją, Senatą ir Kongresą, kad priimtų Lietuvos laisvinimo reikalui palankias rezoliucijas. Didžiulė sėkmė pasiekta 1979 m. lapkričio 13 d., kai JAV Kongreso Atstovų rūmai vienbalsiai išleido rezoliuciją (H. C. R. 200), kurioje išreikštas susirūpinimas dėl Sovietų Sąjungos pilietybę liečiančių pretenzijų, galimų taikyti ir kai kuriems JAV piliečiams, bei patvirtinamas palankus nusiteikimas Baltijos laisvės bylai. Rezoliucijos projektą parengė žinomas Kongreso narys Edwardas Derwinskis kartu su kitais trimis kolegomis. Joje konstatuota, jog Helsinkio susitarimai užtikrina Baltijos kraštams laisvo apsisprendimo teises, nes jų piliečiai tebetrokšta tautinės nepriklausomybės. Dokumentas ragino JAV prezidentą nurodyti JAV delegacijai Madride siekti, kad visiškai būtų įgyvendinti Helsinkio susitarimai. Tų pačių metų gruodžio 20 d. rezoliuciją taip pat vienbalsiai priėmė Senatas. Tai buvo trečias dokumentas, kuriame kalbama apie Baltijos laisvės bylą, pokariniu laikotarpiu ir antras po Helsinkio susitikimo, patvirtintas abiejų JAV Kongreso rūmų⁵⁸.

Laisvoji lietuvių numatė visoms Madrido konferencijos dalyvėms išsiuntinėti raginimus, kuriuose būtų paviešinta Lietuvos byla. Tuo tikslu visi užsienio lietuviai buvo

raginami paveikti savo gyvenamųjų kraštų vyriausybes, kad jos atsižvelgtų į okupuotos Lietuvos padėtį Sovietų Sąjungoje. Kitas veiklos, besitęsiančios dar nuo pasirengimo Belgrado konferencijai, baras – faktų ir medžiagos apie žmogaus teisių pažeidimus Sovietų Lietuvoje ir visoje SSRS rinkimas bei siuntimas į VLIK'ą. JAV lietuvių bendruomenė kasmet leido ir platino anglų kalba spausdinamus raportus apie žmogaus teisių pažeidimus okupuotoje Lietuvoje („The Violations of Human Rights in Soviet Occupied Lithuania“). 1981 m. pasirodė jau dešimtas toks raportas, kurį parengė Tomas Remeikis⁵⁹. Jame, kaip ir ankstesniuose, paskelbta naujausia dokumentuota medžiaga, atskleidžianti pagrindinių žmogaus teisių varžymo faktus SSRS. Leidinys buvo išplatintas JAV Kongreso nariams, JAV administracijai, aukštosioms mokykloms, religinių bendruomenių susivienijimams, diplomatiniam korpusui Vašingtone bei JT Organizacijos būstinei.

Sovietų kalėjimuose uždarytų kovotojų dėl žmogaus teisių gelbėjimui nemažai nuveikė JAV lietuvių bendruomenė. Jos pastangomis buvo įsteigta Charles Zerr vadovaujama „Koalicija išlaisvinti V. Petkų ir B. Gajauską“⁶⁰, į kurią įtraukti įtakingi amerikiečiai, pavyzdžiui, Jeronie Shestakas, Tarptautinės žmogaus teisių lygos pirmininkas. Vėlesniais metais šis judėjimas už sąžinės kalinių išlaisvinimą ėmėsi gelbėti Antaną Terlecką, Š. Žukauską ir kitus lietuvius, kovojusius dėl žmogaus teisių. Politinių kalinių gelbėjimo akcijos organizatoriai palaikė plačius ryšius su Amerikos ir tarptautinėmis institucijomis – JAV Raudonojo Kryžiumi, Kongreso nariais, Tautine Katalikų Bažnyčia, Žydų komitetu, Tarptautiniu žmogaus teisių komitetu iš JTO. Lietuvių sąžinės kalinių gelbėjimo reikalui buvo reikšmingas Tomo Venclovos liudijimas 1979 m. rugsėjo 26–29 d. Vašingtone surengtuose Tarptautinio A. Sacharovo tri-

bunolo apklausinėjimuose. Jų metu buvo paviešinta medžiaga apie lietuvius politinius kalinius⁶¹.

Pagaliau pavyko išspręsti Lietuvos valstybės atstovavimo tęstinumo problemą, susijusią su lėšomis ir naujų atstovų pripažinimu. Kongreso nario Charles F. Dougherty teikimu JAV Atstovų rūmai patvirtino projektą, pagal kurį kasmet, pradedant 1981 m., LDT užtikrinta finansinė parama – 250 tūkst. dolerių. Taip pat sutarta, jog nauji LDT pareigūnai gali būti skiriami nebūtinai iš buvusių nepriklausomos Lietuvos diplomatų⁶².

Artėjant Madrido susitikimui laisvoji lietuvių sparta spartino leidybinę veiklą. Be jau tradicinių periodinių leidinių anglų kalba – minėto „The Violations of Human Rights in Soviet Occupied Lithuania“ ir po 1978–1979 m. pertraukos atnaujinto „Bridges“, toliau Lietuvių kunigų vienybės lėšomis ir Religinės šalpos pastangomis buvo leidžiama verstinė (anglų k.) Lietuvos pogrindžio „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“ (LKBK). Vien 1980 m. pasirodė aštuoni LKBK numeriai, kurie pasiekė apie 5000 abonentų – JAV valdžios, Bažnyčios institucijas, bibliotekas, tarptautines organizacijas, taip pat atstovybes prie JTO bei įvairių žinių agentūras, Vatikano radiją⁶³.

1980–1981 m. laisvojoje lietuvių spardoje pasirodė veikalai užsienio kalbomis: dr. T. Reimeikio „Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980“, Algirdo Budrecko „Lithuanians in Amerika“, Josepho Pajaujo „Soviet genocide in Lithuania“ ir dr. Bronio Kaslo „La Lituanie et la seconde Guerre Mondiale“. Šios knygos, gvildenančios Lietuvos bylą, ypač svarbios tuo, kad jos skiriamos plačiam užsienio skaitytojų būriui.

Išsiskiria pirmasis veikalas (lietuviškai – „Opozicija Lietuvos sovietų valdžiai 1945–1980“) – 680 puslapių apimties, išspausdintas 1000 egzempliorių tiražu ir išplatintas JAV mokslinėse institucijose, valdžios administracinėse įstaigose. Susidedanti iš trijų da-

lių monografija yra gausiai paremta dokumentais. Pirmoje dalyje apžvelgiamas lietuvių tautos laisvės troškimas, pradedant partizanų karu 1944–1952 m. ir baigiant Lietuvos pogrindžio leidiniais. Antroje ir trečioje dalyse skelbiami 74 tautinės ir politinės opozicijos bei religijos disidentų dokumentai.

Pažymėtina ir Prancūzijoje išleista dr. B. Kaslo knyga (lietuviškai – „Lietuva ir Antrasis pasaulinis karas“). Tai pirmasis pokarinis prancūzų kalba 368 puslapių apimties veikalas, sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoje nušviečiama Lietuvos civilizacijos istorija, antroje – Lietuvos padėtis pradedant 1920 m., tęsiant sovietų okupacijos metais ir baigiant lietuvių kovą dėl nepriklausomybės. Be to, dar iki Madrido susitikimo pradžios buvo parengta ispanų kalba išsami informacinė medžiaga apie Lietuvos laisvės bylą.

Lietuvos laisvinimo organizacijos stengėsi įtraukti į JAV delegaciją Madride lietuvių atstovą ar bent Rytų Europos politinį išėivį. Todėl reikšmingiausia naujiena laisvajai lietuvių spardoje Madrido konferencijos išvakarėse buvo žinia, paskelbta 1980 m. liepos 29–31 d. Vašingtone JAV valstybės departamento sušauktoje konferencijoje. Čia sužinota, jog į JAV delegaciją Madride yra kviečiamas JAV LB Visuomeninės reikalų tarybos narys, priklausąs Demokratų partijai Rimas Česonis⁶⁴.

Taigi iki Madrido susitikimo pradžios laisvajai lietuvių spardoje ir jai atstovaujančioms pagrindinėms Lietuvos laisvinimo organizacijoms pavyko pasiekti pagrindinių tikslų. Nors darnią Lietuvos laisvės bylos veiklą trikdė nesuderinti žygiai, kylančios ambicijos, vis dėlto buvo nuveikta daug (priimtos palankios JAV Atstovų rūmų rezoliucijos, užtikrinta nenutrūkstama LDT veikla, į JAV delegaciją Madride įtrauktas lietuvis ir pan.).

Pagaliau Lietuvos laisvinimo veiklos perspektyvai naują impulsą davė būsimojo

JAV prezidento R. Reagano 1980 m. spalio 25 d. pareiškimas, kuriuo išreikšta parama okupuotų Baltijos kraštų išsivadavimui: „40 metų Baltijos valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautos išlaikė tikėjimą ir viltį, kad kurią nors dieną jos atgaus laisvę ir nepriklausomybę. Tasai dvasinis Baltijos tautų atkaklumas nusipelno visų amerikiečių paramos ir pasigėrėjimo“⁶⁵.

LIETUVIAI IR LIETUVA MADRIDO KONFERENCIJOJE

Prieš Madrido Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) pradžią, siekdamas užtikrinti paramą Lietuvos laisvės bylai, VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis lankėsi 11 Europos valstybių sostinių ir įteikė bendrą LDT vadovo, ministro Stasio Lozoraičio ir VLIK'o memorandumą. Likusioms 16 nekomunistinių Europos valstybių, Helsinkio akto signatarių vyriausybėms memorandumas buvo perduotas kitais kanalais.

Memorandume konferencijos dalyviai raginami pasmerkti Molotovo–Ribbentropo paktą ir reikalauti, kad Sovietų Sąjunga „atitrauktų iš Lietuvos visas savo karines pajėgas bei politinius, administracinius ir policinius kadrus“, taip pat leisti „lietuvių tautai pravesti laisvus rinkimus ir atstatyti suvereniškas Lietuvos vyriausybės institucijas ir tuo savo nepriklausomą valstybinę egzistenciją“⁶⁶. Be to, pagrindinėmis Vakarų Europos kalbomis (anglų, prancūzų, ispanų) buvo paskelbtas paketas dokumentų, grindžiančių Lietuvos laisvės bylos realumą: JAV Kongreso rezoliucijos Baltijos kraštų klausimais, 45 Baltijos šalių disidentų protesto pareiškimas dėl Molotovo–Ribbentropo pakto, baltiečių politinių kalinių bylos, pogrindžio spaudos apžvalga, kiti oficialūs rezistencinių grupių pareiškimai ir Europos Tarybos patariamojo susirinkimo (1960 m.) rezoliucijos dėl Baltijos laisvės bylos.

Į Madridą atstovauti Lietuvos laisvimo reikalui atvyko laisvosios Lietuvos atstovai: VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis, vicepirmininkas, taip pat atstovaujantis Eltai, dr. Kostas Jurgėla, lietuvių disidentas, prasiveržęs pro SSRS „geležinę uždangą“, Vladas Šakalys, Argentinos žinių agentūros korespondentas, VLIK'o įgaliotinis šiame krašte Aleksandras Mičiudas, JAV respublikonų partijos tautybių tarybos korespondentas, ALT atstovas dr. Jonas Genys, BALF'o pirmininkė Marija Rudienė ir Kanados lietuvių bendruomenės pirmininkas Jonas R. Simanavičius⁶⁷.

Madrido konferencijos atidarymo dieną (1980 m. lapkričio 8 d.) viešbutyje „Castellana“ pradėjo veikti Baltiečių informacijos ir propagandos centras. Jame buvo įrengta nuolatinė parodėlė apie okupuotas Baltijos valstybes.

Didelį atgarsį ne tik Ispanijos, bet ir visos Europos bei Amerikos spaudoje sukėlė 1980 m. lapkričio 11 d. Madrido senamiestyje Baltijos kraštų politinių išeivių surengta demonstracija, sutraukusi bemaž 200 dalyvių. Tarp jų iš lietuvių dalyvavo Madride gyvenantis kun. Kazimieras Patalavičius, jau minėti Lietuvos atstovai – dr. K. Bobelis, J. R. Simanavičius, V. Šakalys ir kt. Bene pirmą kartą Helsinkio susitarimai Ispanijos sostinėje priešpriešinti Molotovo–Ribbentropo paktui. Tuomet Madride išplatintuose dokumentuose rašoma: „Europos saugumas yra tol negalimas, kol Sovietų Sąjunga laužo Helsinkio Baidiamąjį Aktą ir kol nėra anuliuotas garsusis 1939 m. Sovietų–nacių paktas, kiek jis susijęs su Pabaltijo valstybėmis“⁶⁸.

Vakarų žiniasklaidos dėmesį patraukė ir Tarptautinių žmogaus teisių organizacijų „Amnesty International“ ir „Freedom House“ sušaukta spaudos konferencija. Joje, be rusų, ukrainiečių, armėnų, Krymo totorių disidentų, dalyvavo ir lietuviai – T. Venclova ir V. Šakalys. Pastarieji savo

kalbose kėlė opius ne tik visoms trimis Baltijos tautoms reikalavimus – panaikinti Molotovo–Ribbentropo pakto galiojimą ir dekolonizuoti Sovietų imperiją.

Vis dėlto Madrido konferencijos pradžia patvirtino iš anksto reikštus nuogąstavimus, jog sovietai, prieštaraudami dėl „kišimosi į jų vidaus reikalus“, dels sudaryti ilgalaikę darbotvarkę. Beje, Madride, panašiai kaip ir Belgrade, komunistinės valstybės siekė ESBK pasitarimus pakreipti nusiginklavimo linkme bei kelti kitas detantės temas. Taip bandyta išvengti tiesioginės diskusijos apie žmogaus teises, okupuotą Pabaltijį ir naują sovietų invaziją į Afganistaną. Neatsitiktinai daug žadantis Madrido susitikimas užsitęsė ir vyko su pertraukomis net 96 savaites – taigi vietoj numatytų 6 savaitių darbą baigė tikrai 1983 m. rugsėjo 9 d.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios taip ilgai tęsėsi šis tarptautinis forumas – prieštaravimai tarp Rytų ir Vakarų dėl Helsinkio akto visumos svarstymo. JAV, Kanada ir Europos demokratinės valstybės pageidavo svarstyti vientisai Helsinkio susitarimų principų vykdymą, o SSRS ir jos sąjungininkės reikalavo išskirti nusiginklavimo ir žmogaus teisių klausimus.

Taigi laisvajai Lietuvijai iškilo papildoma užduotis – siekti, kad Madride nebūtų nutylimos kontraversinės temos, ir nuolat priminti Lietuvos laisvės bylos aktualumą. Pažymėtina, jog ESBK nebuvo vengiama liesti Sovietų Sąjungos „vidaus“ problemų. Lietuvos vardas buvo ne kartą linksniuojamas Madrido tribūnoje ir tai darė ne tik JAV, bet ir Kanados atstovai. Pirmiausia okupuotos Lietuvos pavyzdžiu remtasi apžvelgiant Helsinkio Baigiamojo akto VII (žmogaus teisių) principo laikymąsi. JAV delegacijos narys S. Oliveris kalbėjo: „Lietuvos Helsinkio grupės narys Vytautas Skuodis yra Vilniaus kalėjime. [...] čia šiame sąrašė ne vien žmonių pavardės popierių surašytos, čia kalbama apie pačius žmones [...]. Milijonai katalikų

Lietuvoje yra varžomi. Petras Plumpa ir Vladas Lapienis nuteisti. Net ir šiuo metu, mums čia susirinkus, lietuviai, kurie susijungė į Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos leidimą, laukia teismo“⁶⁹.

Reikšminga Lietuvos klausimo kėlimui buvo JAV delegacijos pirmininko padėjėjo Warreno Zimmermano kalba, pasakyta 1980 m. gruodžio 15 d. svarstant Helsinkio susitarimų VIII (tautų apsisprendimo) principą. „JAV nepripažįsta nelegalios Latvijos, Lietuvos, Estijos inkorporacijos. [...] kalėjimas ir psichiatrinės ligoninės – tai likimas 45 pabaltiečių, pasirašiusių peticiją [...]. Vienuolika dienų nuo šios konferencijos pradžios Antanas Terleckas nuteistas aštuoniems metams. Tą pačią dieną Julius Sasnauskas nuteistas šešeriems su puse metų“⁷⁰. Rengiant šią ir kitas naujais argumentais pagrįstas kalbas, daug talkino laisvosios lietuvių intelektualai – dr. Stasys A. Bačkis, dr. B. Nemickas, prof. Domas Krivickas, kun. K. Pugevičius, Liūtas Grinius, Algimantas S. Gečys ir Algimantas Gureckas.

Užsitęsęs Madrido konferencijai, maždaug po metų nuo jos pradžios, 1981 m. spalį, VLIK'as pakartotinai parengė ir nusiuntė memorandumą nekomunistinėms Helsinkio proceso valstybėms. Dokumente dar kartą paviešintas 1979 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje pasirašytas jungtinis Baltijos šalių disidentų protesto aktas dėl Molotovo–Ribbentropo pakto padarinių Baltijos kraštams.

VLIK'o vadovybė rašte išreiškė susirūpinimą, jog jau vykstant Madrido susitikimui „sovietai įkalino veik visus Maskvos deklaraciją pasirašiusius ir Lietuvos Helsinkio grupės narius bei juos pakeitusius asmenis“⁷¹. Toliau pažymima, jog susidorojimui su disidentais SSRS slaptosios tarnybos taip pat panaudodavo psichiatrijos ligonines arba tiesiog surežisuodavo tariamus nelaimingus atsitikimus.

„Neteisėtas suverenių Lietuvos, Latvijos, Estijos respublikų užgrobimas ir tų šalių gyventojų padėtis nusipelno saugumo ir bendradarbiavimo Europoje konferencijos dėmesio“⁷², – rašoma kreipimesi į Vakarų demokratinių valstybių delegacijas Madride.

Netrukus, tarsi patvirtindama VLIK'o rašto mintis ir įprasmindama dar griežtesnius reikalavimus, pasirodė bendra Baltijos laisvinimo fronto peticija, adresuota ESBK Madride ir JTO Generaliniam sekretoriui. Joje deklaruojama, jog minėtos tarpvalstybinės institucijos privalėtų paskelbti 1939 m. Molotovo–Ribbentropo paktą negaliojančiu, o tai „SSRS padėtų anuliuoti pakto išdavus – atitraukti svetimas karines pajėgas iš Pabaltijo valstybių“⁷³.

Cituotieji dokumentai neabejotinai dar labiau sutvirtino JAV delegacijos Madride ryžtą palaikyti Baltijos kraštų laisvės bylą tarptautinėje plotmėje. Tai rodo delegacijos pirmininko padėjėjo W. Zimmermano 1981 m. gruodžio 15 d. oficialus pareiškimas Ispanijos sostinėje: „Aš išduočiau 40-ties metų dvipartinę ir principinę JAV politiką, jeigu nepaminėčiau vieną ypatingą atvejį. JAV nepripažįsta neteisėto prijungimo panaudojus ginklą Latvijos, Lietuvos, Estijos valstybių prie Sovietų Sąjungos. Aš taip pat norėčiau priminti Ketvirtą skyrių (apie valstybių teritorinį vientisumą), kad jokia okupacija arba teritorijos užėmimas, prieštaraujantys tarptautinei teisei, negali būti pripažinti teisėtais. Ir aš norėčiau pakartoti nuoseklų mano vyriausybės nusistatymą, kad ši padėtis taikytina Baltijos valstybėms“⁷⁴. Šitaip buvo iškeltas dar vienas Helsinkio susitarimų principas, galimas taikyti Baltijos kraštų problemos kėlimui.

Madrido susitikimo nuotaikų negalėjo nepaveikti devintojo dešimtmečio pradžioje įsisiūbavęs Rytų Europoje (visų pirma Lenkijoje) demokratinis judėjimas ir mėginimai prievarta jį slopinti. Vašingtone per susitikimą su delegacija ESBK Madride JAV vals-

tybės sekretoriaus padėjėjas politiniams reikalams Lawrence Eagleburgeris pripažino: „1981 m. demokratinio reformų sąjūdžio užgniaužimas Lenkijoje palietė pačią konferencijos širdį [...]. Jei padėtis Lenkijoje nepagerės, tada nėra vilties pasiekti išsamaus susitarimo tarp Rytų ir Vakarų“⁷⁵.

Po pertraukos darbą atnaujinusioje Madrido konferencijoje buvo atkreiptas dėmesys į tampančią vis problemiškesnę Rytų Europos padėtį. Vienareikšmiškai Baltijos kraštų sovietinę okupaciją įvertino JAV delegacijos pirmininkas Maxas M. Kampelmanas. Sakydamas kalbą 1982 m. kovo 3 d. ESBK Madride, jis patvirtino Baltijos kraštų nepriklausomybės siekio teisėtumą ir apibūdino sovietų veiksmus okupuojant Baltijos šalis kaip imperialistinius. „Agresijos veiksmai prieš tris Pabaltijo valstybes buvo imperializmo veiksmai. Aš nuolankiai primenu sovietų valdžiai, jog pasaulio tautos, kurios savo istorijoje patyrė imperializmą, žino, kad yra ribos imperialistiniam grobinėjimui. Tos tautos, kurios išsivadavo iš imperializmo, susilaukė palengvėjimo, nesigaili savo aukų. Šiandieną visuotinė pažiūra atmeta bet kurios galybės teisę užkariauti ir pavergti kitas tautas“⁷⁶.

M. M. Kampelmanas, sakydamas tiesos žodį apie Baltijos valstybes, ragino ištaisyti susidariusią neteisėtą padėtį ir kvietė sovietus atsisakyti imperialistinių siekių, nes tai „nereikalinga našta“. Jis pažymėjo, kad Helsinkio susitarimai „iš naujo atgaus reikšmę ir stiprybę mums visiems, kai pagaliau suprasim šią pamoką ir pagal ją elgsimės“⁷⁷.

Nors Sovietų Sąjungos delegacija priešinosi tam, kad būtų peržvelgiamas Helsinkio Baigiamąjo akto žmogaus teisių principų vykdymas, vis dėlto šie klausimai Madride buvo apsvarstyti. Helsinkio Baigiamasis aktas, kaip tarptautinė teisės nuostatų deklaracija, įrodė, jog turi moralinę vertę Baltijos, drauge ir Lietuvos laisvės bylai. Madrido konferencijoje atkakliai buvo priminta,

jog čia faktiškai trūksta dar trijų Baltijos valstybių, kurias yra užgrobusi SSRS. Jų dalyvavimas būtų įmanomas tikrai tęsiant Helsinkyje pradėtą Europos saugumo ir bendradarbiavimo procesą. Bandant įveikti Rytų ir Vakarų blokų valstybių delegacijų prieštaravimus, baigiamajam Madrido dokumentui parengti buvo sudaryta aštuonių neutralių valstybių komisija, kuri ėmėsi derinti demokratinių valstybių reikalavimus komunistiniams kraštams. Vakarų blokas pageidavo, kad į dokumentą būtų įtrauktos naujos demokratinės nuostatos: leisti atskirų kraštų Helsinkio grupėms laisvai veikti Sovietų Sąjungos ir jos sąjungininkių bloke, nutraukti Vakarų radijo laidų trukdymą bei atšaukti demokratinių valstybių žurnalistų nepagrįstą ištrėmimą, taip pat pripažinti darbininkams streikų laisvę ir pan.

1983 m. rugsėjo 9 d. Helsinkio proceso konferencija Madride baigėsi priėmus Baigiamąjį aktą, kuriame sovietai teprisiėmė aptakius pasižadėjimus. Pirmiausia pripažinta „teisė organizuoti laisvas profsąjungas, bet tai turi būti daroma pagal valstybės įstatymus“. Taip pat Sovietų Sąjunga pažadėjo palankiai žiūrėti į religines bendruomenes, bet „krašto konstitucijos rėmuose“⁷⁸. Be to, ESBK Baigiamasis aktas Madride pasipildė ir kitomis naujomis nuostatomis, būtent dėl Helsinkio akto principų vykdymo stebėtojų teisių, šeimų susijungimo, ryšių tarp žmonių, lankymosi diplomatinėse ir konsulinėse atstovybėse, žurnalistų teisių, informacijos laisvės ir kovos su terorizmu⁷⁹.

Kitą Helsinkio susitarimų vykdymo peržvalgos konferenciją sutarta surengti 1986 m. lapkričio 4 d. Vienoje, o iki tol susaukti papildomus pasitarimus atskirais Baigiamajame akte deklaruotų principų klausimais. Tokie pasitarimai numatyti 1984 m. sausio 17 d. Stokholme, kur turėtų būti svarstomi nusiginklavimo klausimai, 1985 m. gegužės 7 d. Otavoje – žmogaus teisių klausimai ir pan.

IŠVADOS

Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferenciją Madride laisvoji lietuvija laikė svarbiu tarpvalstybiniu forumu, kuriame galima toliau kelti Lietuvos laisvės bylą.

Reikšminga tai, jog Lietuvos laisvinimo organizacijos (VLIK'as, ALT, PLB) sugebėjo paveikti JAV administraciją, Senatą ir Atstovų rūmus Madrido konferencijos išvakarėse ir 1979 m. sulaukė Kongreso rezoliucijos, kurioje keliamas Baltijos šalių klausimas. Ten pat konstatuojama, kad Helsinkio susitarimai užtikrina Baltijos kraštams laisvo apsisprendimo teises. Tai buvo trečias pokariniu laikotarpiu dokumentas, kuriame kalbama apie Baltijos šalių laisvės bylą.

Nepaisant išeivijos organizacijų nesutarimų dėl prerogatyvos Lietuvos laisvinimo veikloje ir KGB bandymų slopinti Lietuvos bylos kėlimo reikalą, laisvoji lietuvija nuveikė didžiulį darbą. Laikotarpiu tarp Belgrado ir Madrido konferencijų pasiekta, kad JAV užtikrino nenutrūkstamą Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklą; į JAV delegaciją Madride buvo įtrauktas lietuvis; greta anglų kalba pasirodžiusių periodinių leidinių apie okupuotos Lietuvos padėtį išleisti kitomis užsienio kalbomis išsamūs dokumentuoti veikalai, kuriuose analizuojama padėtis sovietų valdomame krašte.

1979 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje paskelbtas 45 Baltijos šalių disidentų protesto pareiškimas dėl Molotovo–Ribbentropo pakto padarinių Baltijos kraštuose sukėlė tarptautinį atgarsį. 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją, kurioje kreipiamasi į Jungtinių Tautų Organizacijos Dekolonizavimo komisiją ir raginama Madrido konferencijoje atkreipti dėmesį į Baltijos kraštų padėtį. 1983 m. liepos 28 d. JAV ambasadorė prie JTO taip pat kėlė Baltijos valstybių klausimą.

Lietuvos vardas ne kartą buvo minimas ir pačioje Madrido konferencijoje. Apžvelgiant žmogaus teisių problemą, pagarsinti lietuvių sąžinės kalinių, uždarytų sovietų kalinimuose, likimai. Kalbant tautų apsisprendimo klausimu, siūlyta šį principą taikyti Baltijos valstybėms (tarp jų ir Lietuvai), neteisėtai inkorporuotoms į SSRS. Bene reikšmingiausia buvo JAV delegacijos pirmininko kalba, kurioje jis įvertino Baltijos kraštų sovietų okupacijos faktą, prilygindamas jį „imperialistiniam grobinėjimui“.

Apskritai Lietuvos laisvinimo organizacijų tikslai nagrinėjamoju laikotarpiu buvo šie:

Nuorodos

¹ „Amerikos spauda diskutuoja Madrido konferenciją“, *Europos lietuvis*, 1980, spalio 13.

² VLIK'o pirmininkas apie komiteto darbus ir planus („Amerikos balsas“, 1980 m. rugsėjo 23 d., 20 val.), Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 49, b. 324, l. 3–4.

³ Lietuvos SSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1979 m. gegužės 17 d. pranešimas LKP CK, *ibid.*, b. 300, l. 29.

⁴ „VLIK'o seimo nutarimai“, *Dirva*, 1979, sausio 18.

⁵ Lietuvos SSR KGB pirmininko E. Eismunto 1988 m. birželio 15 d. raštas SSRS KGB, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 313, l. 19.

⁶ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1, p. 24.

⁷ Lietuvos SSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1980 m. kovo 11 d. pranešimas LKP CK, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 300, l. 286.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ E. Čekienė, „VLIK'o seimas“, *Dirva*, 1979, gruodžio 20.

¹¹ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1.

¹² Lietuvos SSR KGB 1980–1981 m. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas bylai „Džiaz“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 324, l. 12.

¹³ *Ibid.*, l. 13.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, l. 14.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*, l. 15.

1) siekti nuolatinių JAV, vėliau ir kitų demokratinių valstybių patvirtinimų, kad jos nepripažįsta Lietuvos inkorporavimo į SSRS;

2) gauti užtikrinimus, kad Helsinkio susitarimai, Belgrado, Madrido ir kitos ESB konferencijos nepakeistų požiūrio į Lietuvos laisvės bylą;

3) panaudoti antisovietinei propagandai Helsinkio Baigiamajame akte deklaruojamus principus, ypač žmogaus teisių klausimą;

4) formuoti Vakarų pasaulio opinią apie padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje.

¹⁸ „V-ojo PLB seimo nutarimai“, *Pasaulio lietuvis*, 1978, Nr. 43/44, p. 1273.

¹⁹ *Ibid.*, p. 1274.

²⁰ *Ibid.*

²¹ A. Gureckas, „Išėivijos pastangos Lietuvai“, *Pasaulio lietuvis*, 1979, Nr. 2, p. 4.

²² Lietuvos SSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1979 m. vasario mėn. informacija, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 322, l. 17.

²³ V. Vaitiekūnas, „Politika 1979 m.“, *Aidai*, 1980, Nr. 1, p. 43.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Lietuvos SSR KGB I skyriaus 1984 m. balandžio 24 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 304, l. 212.

²⁶ „JAV LB politinės veiklos apžvalga“, *Pasaulio lietuvis*, 1979, Nr. 819, p. 64.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ JAV LB krašto valdybos 1979 m. spalio 14 d. aplinkraštis, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 320, l. 54.

²⁹ Lietuvos SSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1980 m. rugpjūčio 25 d. pranešimas LKP CK, *ibid.*, b. 301, l. 34.

³⁰ „LB politinės konferencijos nutarimai“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 7/8, l. 32.

³¹ „Veiksnių konferencija New Yorke“, *Europos lietuvis*, 1980, rugsėjo 1.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ P. Stravinskas, *Raštai ir credo*, I knyga: *Ir šviesa, ir tiesa*, Čikaga, 1978, p. 213.

³⁵ B. Nemickas, „Lietuvos vadavimo pastangos užsienyje“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 718, p. 6.

³⁶ „VLIK'o ir PLB parciškimas“, *Darbininkas*, 1984, sausio 6.

³⁷ SSRS vyriausybei, VFR vyriausybei, VDR vyriausybei, Atlanto Chartos valstybių signatarių vyriausybėms, JTO Generaliniam sekretoriui p. Kurtui Waldheimui [1979 m. rugpjūčio 23 d. kreipimasis], LYA, f. K-1, ap. 49, b. 324, l. 19.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² SSRS ambasados Vašingtone antrojo sekretoriaus R. Mališausko 1978 m. rugsėjo 29 d. pažyma, LYA (LKP dok. skyrius, buv. LVOA), f. 1771, ap. 255, b. 242, l. 128.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ „Valstybės sekretoriaus pareiškimas Pabaltiečiams“, *Dirva*, 1979, balandžio 5.

⁴⁵ „Baltijos valstybės Amerikos politikoj“, *Tėviškės žiburiai*, 1979, liepos 26.

⁴⁶ 1983 m. kovo 16 d. pažyma Nr. 928 (Niujorkas), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 303, l. 279.

⁴⁷ „Žmogaus teisių konferencija“, *Darbininkas*, 1982, birželio 25.

⁴⁸ „Prezidento proklamacija“, *ibid.*, liepos 30.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ SSRS ambasados Vašingtone pirmojo sekretoriaus V. Sakalausko 1985 m. gegužės mėn. informacija, LYA, f. 1771, ap. 268, b. 199, l. 107.

⁵¹ V. Vaitiekūnas, „Politika 1982 m.“, *Aidai*, 1983, Nr. 2, p. 154; KGB Lietuvos SSR 1982 m. birželio mėn. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 313, l. 61.

⁵² „Baltijos byla“, *Europos lietuvis*, 1983, gegužės 27.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ „JAV kelia Pabaltijo klausimą JT komisijoje“, *Europos lietuvis*, 1983, gegužės 13.

⁵⁵ JAV nuolatinės atstovės prie JT J. J. Kirkpatrick 1983 m. liepos 28 d. laiškas JT Generaliniam sekretoriui, LYA, f. 1771, ap. 261, b. 188, l. 139.

⁵⁶ B. Nainys, „JAV politika Baltijos valstybių atžvilgiu“, *Pasaulio lietuvis*, 1984, Nr. 2, p. 5.

⁵⁷ V. Vaitiekūnas, *op. cit.*

⁵⁸ „JAV Kongresas apie Pabaltijį ir sovietų pilietybę“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1, p. 27.

⁵⁹ V. Vaitiekūnas, *op. cit.*

⁶⁰ Lietuvos SSR KGB I skyriaus viršininko V. Karinausko 1979 m. birželio 8 d. informacinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 300, l. 39–40.

⁶¹ JAV LB krašto valdybos l. e. pirmininko pareigas A. S. Gečio 1979 m. spalio 14 d. aplinkraščio kopija, *ibid.*, b. 320, l. 53–54.

⁶² Ibid., l. 55.

⁶³ V. Vaitiekūnas, „Politika dešimtmečių sąvartoje“, *Aidai*, 1981, Nr. 2, p. 106.

⁶⁴ „Žmogaus teisių klausimas Madrido konferencijoje“, *Europos lietuvis*, 1980, rugsėjo 8.

⁶⁵ „R. Reagano pareiškimas dėl Pabaltijo valstybių“, *Europos lietuvis*, 1980, gruodžio 1.

⁶⁶ „VLIK'o diplomatinės tarnybos memorandumas Madrido konferencijai“, *Europos lietuvis*, 1980, gruodžio 1.

⁶⁷ „VLIK'o delegacija išvyko į Madridą“, *ibid.*; KGB rezidento 1980 m. lapkričio 18 d. šifrotelegrama iš Niujorko, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 324, l. 66–67.

⁶⁸ J. V., „Demonstracijos Madride“, *Europos lietuvis*, 1980, gruodžio 1.

⁶⁹ „Lietuvis Madride“, *Aidai*, 1981, Nr. 1, p. 49.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ „Raštai Madrido konferencijos reikalais“, *Europos lietuvis*, 1981, lapkričio 13.

⁷² Ibid.

⁷³ „Pabaltijo peticija Madrido konferencijai“, *ibid.*, 1981, gruodžio 11.

⁷⁴ JAV valstybės departamento visuomenės reikalų biuro 1981 m. vasario mėn. informacijos „Pabaltijo respublikos: JAV politika“. Vertimas į rusų k. (Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerija), LYA, f. 1771, ap. 259, b. 271, l. 45.

⁷⁵ „Informacija apie Madrido konferenciją“, *Darbininkas*, 1982, gegužės 14.

⁷⁶ „Pabaltijo valstybės Madrido konferencijoje“, *ibid.*, kovo 26.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ J. V. Danys, „Helsinkio aktas ir Lietuvos byla“, *Tėviškės žiburiai*, 1983, gruodžio 1.

⁷⁹ „Madrido konferencija artėja prie pabaigos“, *Darbininkas*, 1983, rugpjūčio 19.

Gauta 2002 01 07

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Banionis

**MADRID CONFERENCE:
PROMOTING THE PROCESS OF LITHUANIA INDEPENDENCE CASE**

Summary

Having lasted for about 96 weeks (8 November 1980 – 9 September 1983) in Madrid, the Conference on Security and Co-operation in Europe (SCE) further proceeded with the dialogue between East and West. The Lithuanians communities abroad considered this forum of significant importance to the process of Lithuania independence case. Seeking to raise the issue of occupation of the Baltic States, therefore, all the major political organisations (Supreme Committee for the Liberation of Lithuania *VLIK*, Council of American Lithuanians *ALT*, World Lithuanian Community *WLC*) were putting all efforts to influence the USA administration, the senate and the House of Representatives since the very end of the Belgrade Conference. In 1979 the USA Congress adopted a resolution where it was stated that the Helsinki agreements ensure the free self-determination right for the Baltic States. It was the third USA Congress document which discussed the Baltic independence case during the post-war period.

Despite disagreements between and within the organisations and KGB attempts to suppress the defence of the Lithuania issue, the Lithuanian émigré organisations succeeded in ensuring the continuity of the Lithuanian Diplomatic Service (LDS) work. A Lithuanian person (Rimas Česonis) was registered a candidate into the USA delegation. There were also published documentary works analyzing the situation in the country under the Soviet regime (authors: Tomas Remeikis, Algirdas Budreckas, Juozas Pajaujis, Bronius Kaslas).

The protest of 45 people from the Baltic states regarding the Ribentrop-Molotov pact outcomes in the Baltic states made in Moscow on 23 August 1979 had international

repercussions. On 13 January 1983 the European Parliament adopted a resolution where they appealed to the De-colonization Commission of the United Nations Organization (UNO) and also convened the Madrid Conference to consider the situation in the Baltic States. On 28 July 1983 the USA Ambassador at the UNO, Mrs. J. J. Kirkpatrick also raised the issue of the Baltic States. The Madrid Conference has referred to the name of Lithuania on repeated occasions. Considering the problem of human rights, a declaration regarding the Lithuanian political prisoners in the Soviet prisons has been made. The principle of the self-determination of nations was suggested to be applied to the Baltic States unlawfully incorporated into the USSR. The USA delegation chairperson Mr. Max M. Kampelman called the Soviet occupation of the Baltic States as „an imperialistic occupation“.

During the period analyzed (1978–1983) the main objectives that the free Lithuanian émigré organizations had in their struggle for free Lithuania were:

- 1) that USA and other democratic Western countries would continue the policy negating the incorporation of Lithuania into the USSR;
- 2) that Helsinki, Belgrade, Madrid and other conferences on Security and Co-operation in Europe would uphold the view regarding the process of Lithuania's freedom;
- 3) to form the opinion of the West about the existing situation in Lithuania under the Soviet occupation, in conformity to the principles, especially the ones regarding the human rights issue, declared in the Helsinki Final Act.